

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

1913

HÄFT. 2

KULTURHISTORISK-TIDSKRIFT

◻◻ · UTGIFVEN · AF · ◻◻
N · E · HAMMARSTEDT

Nils Lithberg, Gottländska ringklubbor	65
K. Rob. V. Wikman, Frieri, förlofning och bröllop i Delsbo	73
Nils Keyland, Primitiva eldgörningsmetoder i Sverige. Fortsättn.	86
Smärre meddelanden: H. F. Feilberg, Dödskota; Ivar Arwidsson, Om s. k. laxjärn, harpunartade redskap för fångst af lax; Bengt O. H. Hildebrand, En brudpigedräkt på Fogdön i början af 1800-talet; -a-i, »Midsommarstakar» eller »majstänger»; Gottfr. Holmlund, »Skjuta björn och böta på björnhuden»	99
Notis	115
Litteratur: E. Hoffmann-Krayer, Feste und Bräuche des Schweizer- volkes, af N. E. H.; Västergötland. Bidrag till landskapets kulturhistoria och naturbeskrifning, I, af -a-i	116
Mötena i Skara 11—14 juni 1913, af -a-i	118

Gäfvor till Nordiska Museet från landsorten insändas under adress Nordiska Museet, Stockholm. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid hvarje föremål böra fyndort och gifvarens namn, titel och adress samt i öfrigt hvarje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angifvas.

Fotografier af kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, husgeråd, dräkter, utöfvandet af landliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntro-föremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet af Nordiska Museet.

Uppteckningar om lefnadssätt, sysslor och bruk i äldre tider samt om folkseder, lekar, forntro och vidskepelser, sägner o. s. v. äro likaledes särdeles välkomna bidrag till museets arkiv för svensk folkkännedom.

Författarne äro ensamma ansvariga för sina uppsatsers innehåll.

Gottländska ringklubbor

af

Nils Lithberg.

I Follingbo kyrkbok har prosten Georg Larsson Bacherus gjort följande anteckning: »Anno 1699 d. 1 Martis nedertogs af Tornet klockan som söndersprucken var af långlig och idhelig ringning för Kungl. Mjts lik och kort därefter — — — bortskickad til Stockholm at omgjutas på Kungl. Mjts egen bekostning — — — och upphängdes där i sitt förra rum den 24 octobris samma år.»

Vid kungliga personers frånfälle ringdes längre eller kortare tid själaringning, men vid konungens dödsfall fick naturligtvis ringningen en högtidlig karaktär och pågick länge. Vid Oscar II:s död pågick ringningen som bekant endast från dödsdagen till begrafningsdagen en timme om dagen. Vid 1800-talets midt ringdes en månad. I äldre tider ett helt år mellan kl. 12 och 1 hvarje dag.

Det var tydligt, att så långvarig ringning var alltför betydande för klockaren. Men det var landssorg i landet, och hvarje undersåte deltog i den genom att deltaga i kungsringningen. Ringningen gick gårdgång som det kallades, d. v. s. utfördes turvis gård efter gård och part efter part.

För att reglera alla turvis löpande skyldigheter inom socknen såsom snöskottning, skjutsning, underhåll af fattige o. s. v. användes hos allmogen på Gottland liksom annorstädes s. k. klubbor, aflånga, fyrkantiga eller på annat sätt tillskurna trästycken, på hvilka ofta de gårdars namn eller märken voro inskurna, som tillhörde socknen eller det lag inom socknen, som hade respektive skyldigheter. Nam-

nen voro uppställda i den ordning, efter hvilken klubban skulle kringsändas. Så angafs inom gästgifvaregården eller snarare inom det antal gårdar, som bildade gästgifvarelaget, skjutsskyldigheten genom den plats, på hvilken skjutsklubban befann sig. Så fort någon hade skjutsat, lämnade han klubban till den gård, som var närmast i tur, hvarefter man där vid skjutsbehof måste lämna skjuts samt sedan transportera klubban till närmaste gård. För de fattige, som gingo på socknen, funnos fattigklubbor, äfven kallade matklubbor eller matbud, som medfördes af den sockenfattige och berättigade honom till mat och husrum 1—3 dagar på hvarje ställe. Fattigklubborna ersattes på senare tider genom böcker, i hvilka åboarna inom socknen voro uppförda i den ordning skyldigheterna gingo, och där anteckningar gjordes om erhållet logi.

När själaringning för konungen påbjöds att ljuda i landsens alla kyrkor en timme dagligen under ett års tid eller under kortare tid för andra medlemmar af det kungliga huset, och detta för socknemännen offentligt kungjorts, hade man att se till hvem som skulle börja ringningen. Vid föregående ringning hade då å kungsklubban eller ringklubban (gottl. klåbbe) anteckning gjorts hvem som slutade ringningen. I vanliga fall förvarades klubban i kyrkan. Förekom däremot, att klubban förvarades i gårdarna, skulle den gård, som hade klubban, kungöra detta och öfverlämna den till närmast i tur varande, hvarefter klubban anträdde sin vandring, tills ringningstiden var ute; i de smärre socknarna ofta flera gånger om. Sålunda finnas å Lokrume sockens sist använda ringklubba följande anteckningar:

»Husb. J. Thomasson Thomase slöt med ringningen för Kon. Karl XV. — C. Ryström Thomase slöt med ringningen för Drottn. Josefina 1876. — O. Carlsson Haltarfve slöt med ringningen för Prinsessan Eugenia den 8 maj 1889.»

Å klubban finnes dessutom en äldre anteckning, som nu är öfverklustrad.

I äldre tider inskar i stället den slutande parten sitt bomärke; ofta skar äfven den, som började nästa kungsringning, in sitt. Och samtidigt inskars ej sällan den affidnes dödsår och dödsdag.

Ringklubban från Lau och klubban från Lokrume erbjuda ett par mindre vanliga former. Den förra (Gottlands Fornsal B 1,145), af fur, 9,3 cm. l., har endast inskuret årtalet 1805. Fig. 1. Den senare (Gottlands Fornsal Dep. C. 134), af svartmålad fur, 16 cm. l., har förutom en inskuren anteckning de nyss anförda skrifna på ett fastklistradt papper. Fig. 2.

Den vanligaste formen är emellertid den prismatiska, vanligen fyrsidig, mera sällan åtta-sidig.

Exempel på det förra slaget bilda:

Ringklubban från Dalhem, Gottl. Fornsal B 1,092. Den är af fur, 22,1 cm. l., försedd med ett långt skaft och på de två motsatta något bredare sidorna med inbrända två kronor samt följande årtal:

1741 d. 20 dez. — Ulrika Eleonora d. y:s dödsår.

1742 d. 20 fibuari — (då ringningen för Ulrika Eleonora slutade).

1749

1751 — Fredrik I:s dödsår.

1771 — Adolf Fredriks dödsår.

1792 — Gustaf III:s dödsår.

1810

181... d. 1 a.

1844 — Carl XIV Johans dödsår.

Det sistnämnda årtalet är skrifvet med bläck.

De öfriga äro inskurna. Dessutom äro inskurna initialer och bomärken för dem, som vid de olika tillfällena avslutade ringningen. Fig. 3.

Ringklubban från Gerum, Nord. M. 50,468, är liksom föregående af fur, 18,7 cm. l., med ett kort skaft. I nederändan är omsorgsfullt inskuret 1771, troligen det år, då klubban förfärdigats. De händelser, om hvilka klubban förtäljer, äro:

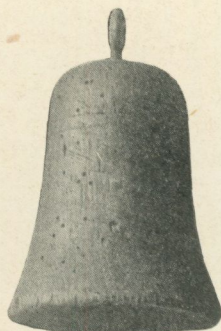

Fig. 1. Klubba från Lau kyrka, använd som »matbud». Dat. 1805. Gottlands Fornsal.

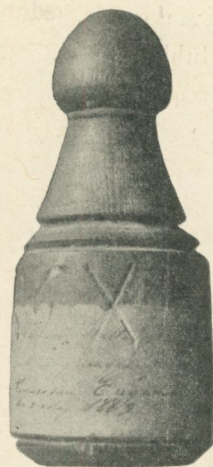

Fig. 2. Klubba från Lokrume, använd vid kungsringning. Gottlands Fornsal.

- 1771 — Adolf Fredriks dödsår.
 1805 — Karl Gustafs (son till Gustaf IV Adolf) dödsår.
 1813 — Sofia Magdalenas dödsår.
 1818 — Carl XIII:s dödsår.
 1844 d. 8 mars C XIV J. — Carl XIV Johans dödsår.
 1852 — Prins Gustafs dödsår.
 1859 — Oskar I:s dödsår.
 1871 — Drottning Lovisas dödsår.
 1872 ^{30/9} — Carl XV:s dödsår.

Årtalen äro inskurna jämte ett stort antal bomärken och initialer. Fig. 4.

Ringklubban från Eista, Nord. M. 50,540, är af ek, 35,8 cm. l., med ett helt kort handtag. De två bredare sidorna äro genom en djup fåra delade i två hälfter, och den ena af sidorna har förutom ett par data en följd af bomärken, börjande med den nära kyrkan liggande Kvie gårds bomärke och troligen angifvande den ordning, i hvilken klubban skall gå. Kring handtaget finnes inskuret: 1792 D. 8 Ap. samt bomärke, troligen det är klubban gjordes och dess förfärdigare. De händelser, klubban bevarar minnet af, äro:

- 1792 d. 8 apr. — Gustaf III:s dödsår.
 1818 22 — Hedvig Elisabeth Charlottas dödsår.
 1818 26 27
 1818 16 17 juli
 1829 18 maj — Sofia Albertinas dödsår.
 1844 21 apr. — Carl XIV Johans dödsår.
 1854 28 29 — Prins Karls (Karl XV:s son) dödsår.
 1857 12
 1859 4 okt. — Oskar I:s dödsår.
 1871 — Drottning Lovisas dödsår.
 1872 — Carl XV:s dödsår.

Anteckningar och bomärken äro inskurna. Dessutom finnas otydliga anteckningar med bläck. Fig. 5.

Ringklubban från Linde, Nord. M. 50,446, af fur, 21,7 cm. l., har samma form som klubban från Gerum. På denna finnes endast följande anteckning: »Ring Klubba—Linde Börjad d. 21 April 1844

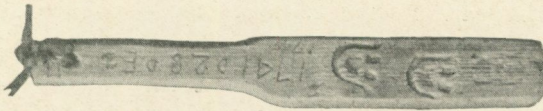

Fig. 3. Ringklubba från Dalhem, Gottlands Fornsal. Nord. M. 50,468.

Fig. 4. Ringklubba från Gerum, Nord. M. 50,468.

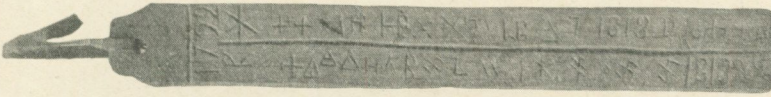

Fig. 5. Ringklubba från Eista, Nord. M. 50,540.

Fig. 6. Ringklubba från Linde, Nord. M. 50,446.

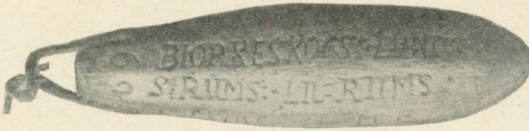

Fig. 7. Ringklubba från Martebo, Dat. 1693, Gottlands Fornsal.

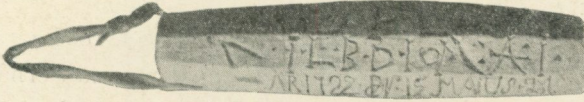

Fig. 8. Ringklubba från Martebo, Dat. 1792. Afven använd som fattigklubba, Gottlands Fornsal.

af M L H. M. Konung Carl XIV Johan Död d 8 mars år 1844». Inskriften är inskuren. Fig. 6.

Denna klubba har förvärfvats till Nordiska Museet 1885 genom dåvarande studeranden A. Engdahl, hvilken om densamma erhållit den upplysningen, att den, ehuru brukad vid senare behof, ej erhållit mer än denna anteckning på grund af att den ansågs »så fin». Engdahl sammanställer detta med det i senare tider förekommande användandet af »ringböcker» i stället för klubbor.

Exempel på de 8-kantiga ringklubborna bilda tvenne från Martebo, Gottl. Fornsal: Dep. C. 188 och Dep. C. 189. Den förra är af björk, 19 cm. l. I öfra ändan är inskuret ett dubbelt C och omkring ändan är inskuret »Christi Anno 69 PSMH» samt »Anno 1693», hvar efter följa namnen på socknens 11 gårdar. Fig. 7.

Den senare, liksom den förra af björk, är 18 cm. l., tydligen kopierad efter den föregående. Den har liksom denna ett dubbelt C inskuret i öfre ändan och upptill: »D 7 Apr 1792»; för öfrigt innehåller inskriften: »De fatiges klåba Martebo P. L. 27 M M 1792 Olof Lar JLBDMAI År 1792 FN 15 maius 2 M. 17- - CINRDS 1792 d 22 DG. 27 Ap 1792 D 29 Ap L 20.» Klubban är uppgifven som ringklubba, ehuru inskriften anger den som fattigklubba. Omöjligt är ju ej, att den skulle ha kunnat användas för båda ändamålen under olika tider, ty dess datum 1792 d. 7 april är den dag då kungsringningen på Gottland efter den d 25 mars afidne konung Gustaf III tog sin början. Fig. 8.

Som förut nämndes användes i senare tider äfven ringböcker, i hvilka parterna i tur och ordning, efter hand som de fullgjort sin ringning, inskrefvo namn eller bomärke. Härigenom kunde man äfven kontrollera, om någon af socknemännen hade af något skäl blifvit förbigången, då han naturligtvis senare fick reparera detta.

Fordom ansågs det icke blott som en skyldighet, utan rent af som en heder att få ringa för kungen. Det dög icke att sända upp gårdens tjänare för att ringa, knappast ens sönerna. Husbonden kom helst själf för att utföra sitt ansvarsfulla värf, därvid fordom, enligt Engdahl, iklädd »högtidsdräkt med stor hvit halsduk m. m.». Vid kungsringningarna under 1800-talets senare hälft hade denna

sed upphört. Man sände upp sina drängar att fullgöra gårdens ring-skyldighet och befordra ringklubban vidare. Nu har ringningen efter gård upphört, och vid senaste kungliga dödsfall ringde, för såvidt jag har mig bekant, klockaren öfverallt.

Ett särskildt intresse är knutet vid ringklubban från Linde. Den tillhör en af dessa små episoder, som plötsligt dyka upp för att ännu en gång kasta ett hjärt ljus öfver forna tider. På slutet af året 1843 hade kungörelse nått Gottland, hvori man anbefalldes att i kyrkorna bedja för H. M:t konung Carl XIV Johans lif. Den 8 mars 1844 dog kungen. Vintern 1843—1844 hörde till de hårda vintrar under 1800-talets förra hälft, då Östersjön under månadtal låg tillfrusen, och all förbindelse mellan Gottland och fasta landet var afskuren. Från medio af februari 1844 innehålla tidningarna hufvudsakligen auktionskungörelser samt en och annan notis om händelser på ön, medan man är alldeles okunnig om hvad som försiggår i den stora världen. I slutet af mars gick äntligen den fasta isen upp, men på grund af de täta drifisflaken kunde postjakten likväl icke anlöpa Gottland förr än den 14 april. Man erhöll då för första gången på två månader underrättelser från det öfriga Sverige, fastän tidningarna endast gingo till den 19 februari. Emellertid var allt väl, och man fortsatte i kyrkorna att hålla förböner för konungen.

Först den 17 april utfärdades från landshöfdingeämbetet kungörelse, att konung Carl XIV Johan dött den 8 mars, hvarvid det anbefalldes att kläda kyrkorna i svart, och att adel, präster, borgare och ståndspersoner skulle anlägga sorg i ett halft år, djup sorg under de första tre månaderna och half de tre återstående. Emellertid var man icke vid den tiden van att forcera, och först den 19 april, då Wisby Weckoblad meddelade underrättelsen, blef dödsfallet allmänt bekant. Tidningen omtalar därvid ankomsten af posten den 14 april, hvarvid man likväl ännu ingenting försporde om konungens hälsotillstånd, men på privat väg har man satts i tillfälle att ta del af alla stockholmstidningar från mars månad, hvarefter berättelsen om det kungliga dödsfallet citeras ur Aftonbladet af den 9 mars. Hvilken denna privata väg varit omtalas ej. Det torde därför kunna vara af intresse att anföra den berättelse om händelsen, som jag i

min barndom hörde. I midten af april hade ett fartyg strandat strax söder om Visby. Fartyget kom från Stockholm, och man var på den tiden van att ta hand om lasten själf. I denna anträffades äfven en låda frukt, som var packad med tidningspapper. Nyheter voro sällsynta, och när man slätat ut det skrynkliga papperet för att få reda på de senaste världshändelserna, fann man där berättelsen om den viktiga tilldragelsen i Sveriges historia. Underrättelsen spriddes först genom kungörelser och sedan genom tidningen, och slutligen, då denna nått landsbygden, kunde kungsringsningen taga sin början den 21 april.

Man var emellertid en gång kommen på efterkälken, och först den 2 maj kunde landshöfdingeämbetet genom tidningen kungöra, att kungsringsningen skulle upphöra den 26 april, konungens begravningsdag.

Dessa händelser, som på ett synnerligen intressant sätt belysa samfärdsförhållandena ännu för 60 år sedan, erhålla en ypperlig illustration genom den den 21 april 1844 daterade ringklubban från Linde.

Frieri, förlofning och bröllop i Delsbo.

Anteckningar samlade af Einar Spjut och sammanställda

af

K. Rob. V. Wikman.¹

Fåstades torde de gamla bruken och sedvänjorna vid bröllop hafva bibehållit sig i så oförändradt skick som i Delsbo. Därför är det icke alls ovanligt, att än i dag bröllop firas, hvilka blott i detaljer skilja sig från gamla tidens.

Enligt gammal sed plögade gossarna under lördags- och söndagsnätterna² flockvis³ gå ut och hälsa på hos flickorna i loften, sedan de lagt sig.⁴ Voro ynglingarna kända i gården, släpptes de vanligen in. Fanns det bland dem någon, som hade godt öga till en af gårdens flickor, stannade han kvar, då de andra efter en stund bröto upp och fortsatte till nästa gård. Under de timmar, som voro

¹ Dessa notiser hafva insamlats i Delsbo år 1912. Utförligare meddelanden hafva lämnats af Axel Rudolphi (Tomta), Ann-Magret Rudolphi (Vij), Lars Isak Rudolphi och Margta West. Fotografierna äro tagna af musikdirektör Hj. Anjou, Delsbo.

Dels för att åstadkomma en vetenskaplig kontroll, dels för att möjliggöra orientering i det tidigare förefintliga materialet utan att behöfva öfverarbete detta, hafva hänvisningar till äldre bröllopsbeskrifningar från Delsbo socken placerats i en fortlöpande noträcka under texten.

² Jfr Knut Nilsson Lenaeus, Delsboa illustrata eller Delsbo Socken i norra Helsingland, Stlm 1764, (betecknad L): »förr och efter helge-, högtids- och söndagar», s. 197 f. Jfr äfven Sam. Ödman, Hågkomster från hembygden och skolan 4 uppl., Örebro 1861, »Prosten Lenaeus i Delsbo och hans församling på 1760-talet» [tidigare otryckt] (betecknad Ö): »Alla nätter emellan söndag och måndag», s. 92.

³ L, s. 200. »Man klappar med ett visst handlag» och säger därvid: »*Stinta täpp opp*» Ö, s. 95.

⁴ Detta kallades »*liggje*». L, s. 200; gå »*på ligg*» Ö, s. 92.

kvar af natten, fick han vanligen dela bädden med flickan,¹ där de halfklädda lågo till framemot morgonen,² då han försiktigt smög sig därifrån, på det att ingen skulle se honom. I fall stintan icke tyckte om hans sällskap, vände hon honom helt tyst ryggen. Då var det bäst för ynglingen att genast lämna bädden och begifva sig därifrån så obemärkt som möjligt, ty om någon fick veta hans missöde, blef han ohjälpligt utskrattad af sina kamrater.

När den unga mannen en tid tillsammans med de andra hållit på med sina nattliga besök, började han göra en viss flicka sin uppvaktning den ena natten efter den andra. Häraf kunde hon sluta, att ynglingen hade allvarliga afsikter, eller ock lät han henne förstå någonting dylikt. I sådant fall yppade han vanligen sina afsikter för flickans föräldrar. Gillade dessa de ungas förbindelse, brukade de bjuda friaren på frukost, innan han begaf sig från gården. Om föräldrarna däremot icke voro för partiet, förflyttades flickans soffplats till »innerkammaren» eller det rum, som var beläget innanför föräldrarnas sofrum. I förra fallet sades det om de unga, att de »hade visst»,³ och ingen annan än fästmannen släpptes då in till flickan. Detta kallades äfven »ligga på ära och tro.»

Ynglingen begaf sig sedan någon lördagskväll, då det ej var helg, ensam till flickans föräldrar, medförande brännvin och hvetebröd, hvarmed han trakterade sina blifvande svärföräldrar och fästmän.⁴ Under det de togo för sig, underhandlade han med dem, så godt han kunde.⁵ Vann friaren ja, fäste han stintan genast med ring och andra gåfvor, som han hade med sig, nedlagda i ett med benfötter försedt s. k. gåfvoskrin. Ringen, en s. k. *knoppring*, som fästmän förvarade under förlofnings tiden, var af guld och användes

¹ Jfr den afvikande beskrifningen hos Ödman; »En och samma dräng kunde på samma natt göra tio besök. Hela sänglaget påstod några minuter» Ö, s. 93.

² »Pigans hufvud låg på drängens arm... Den, som vågade någon oanständighet blef ofta utkörd med alarm, och alla pigorna gjorde cause commune...» Ö, s. 93.

³ »*Govänsfolk*» L, s. 202; äfven hos H[erm] H[ofberg], »Delsbo bröllop» i Läsning i hemmet, utg. af Herm. Hofberg, 1880 (betecknad H), s. 135, där uttrycket användes om fästefolket efter den af Lenæus omtalade simulerade uppslagningen från fästmöns sida. Jfr. nedan.

⁴ H, s. 135.

⁵ Talman har således icke förekommit. L, s. 200 f.

sedan såsom vigselring. Någon särskild förlofningsring brukades icke förr. Först för omkring fyrtio år sedan började en sådan komma i bruk, men den bars i hvart fall icke förrän på lysningsdagen.¹ Skänkerna voro för öfrigt i de flesta fall desamma, nämligen en »låskedja», en förgyld specieriksdaler och ett löfspänne, alla af silfver, samt tre sidenhalsdukar. Bland gåfvorna fanns alltid lin. Smyckena såväl som sidenhalsdukarna skulle flickan bära, när lysning afkunnades, och den grannaste halsduken skulle hon alltid ha på den andra lysningsdagen. Var mannen förmögen, lämnade han ofta skänkerna i en silfverskål.

Ehuru knappast några ord växlats därom, ansågo sig de unga efter gifvandet och mottagandet af dessa gåfvor som förlofvade, och fästmän arbetade flitigt med att spinna, väfva och sy på sin utstyrelsel, ty komma tomhändt till sitt nya hem ville hon icke. Sedan fästmän fått allt det hon föresatt sig att göra före bröllopet färdigt, brukade hon erbjuda fästmannen att taga tillbaka alla gåfvorna.² Afslog han då detta anbud, som han naturligtvis alltid gjorde, börjades med ifver tillrustningarna till bröllopet, som vanligtvis hölls i flickans hem. Förlofningskalas förekommo sällan, men då det lystes andra gången, brukade fästmän inbjuda flickorna ur både hennes och fästmannens släkt till ett — man skulle kunna kalla det — afskedskalas, då det var sista gången hon som flicka hade bjudning.

I senare tid har det ock varit brukligt, att då en ung man beslutit att gifta sig, han en söndagsmorgon kläder sig med mera omsorg än vanligt och går till den utvaldas hem samt direkt hos föräldrarna i så få ord som möjligt framställer sitt frieri. Är det då så, att föräldrarna ingenting ha emot partiet, inkallas flickan, som vanligtvis begär en tids betänketid; men om hon känner friaren som en aktningvärd person och om hon ej själf är bunden af löften till någon annan, kan det hända, att hon omedelbart gifver sitt ja. Friaren gifver då uttryck åt sin tacksamhet genom ett trofast hand-

¹ Anna Hjelmström, »Seder och bruk, folktro och sägner, person- och tidsbilder i Svenska landsmål XI, 4 (betecknad Hj), s. 16.

² Detta bruk uppgifves dock såsom »förlänge sedan bortlagdt»; traditionen därom härstammar påtagligen från L, s. 201 f; jfr H. s. 135.

slag. Därefter begifva sig den nyblifna fästmannen och flickans fader till prästen för att taga ut lysning.

Huru frieri och förlofning än tillgick i Delsbo, skedde det utan att någondera parten visade sig öfverdrifvet känslsam. Olycklig kärlek fanns ej förr i världen, och den, som ej kunde behärska sina känslor, räknades som en stackare och behandlades därefter.

Forna dagars bröllophögtidligheter firades vanligen höst eller vår. Att någon gifte sig vid jul- eller midsommartid ansågs nästan som ett underverk.

Veckan före första lysningsdagen skulle det blifvande brudparets föräldrar ut i bygden för att bjuda till bröllop. Brudens far bjöd då släktingar och vänner till bruden, och brudgummens far gjorde detsamma i hans släkt. Därvid var det vanligt, att de hade med sig bröd, smör, ost, vin och dylikt för att därmed förpläga dem, som skulle bjudas.

Skulle bruden flytta till brudgummens hem, firades bröllopet där, men skulle han flytta till hennes hem, stod bröllopet i hennes fädernegård.¹ Detta räckte vanligen en hel vecka,² om det skulle vara riktigt storartadt. Gästerna samlades alltid på kvällen före den egentliga bröllopsdagen,³ som alltid var en söndag eller helgdag.

Ute på gården vid trappan välkomnades de af det blifvande brudparet.⁴ Bruden, iklädd socknens dräkt, s. k. lagd kjol, rödt klädeslifstykke och silfverbälte om midjan samt med håret uppsatt i nacken, bar en korg på armen, hvarur hon bjöd på smögåsar,⁵ och brudgummen, likaledes iklädd sockendräkten, bjöd på vin och brännvin ur en silfverbägare. Man kunde nu både se och höra, att det skulle bli fest i huset, ty på trappan stod spelmannen och spelade den ena glada låten efter den andra. När gästerna kommo in i huset, togos de emot af *kammarkäringarna* (värdinnorna, vanligen tvenne

¹ I den gård, där brudparet skall ha sin hemvist. L, s. 202.

² 3—7 dagar L, s. 204; 6—7 dagar H, s. 136; 3—7 dagar Hj, s. 22.

³ »Möqvällen» L, s. 203.

⁴ Hj, s. 14.

⁵ Bruden utdelade vid detta tillfälle »grannbullåtting» och en bit ost åt hvarje gäst. Hj, s. 14 f.

erfarna grannkvinnor),¹ till hvilka de öfverlämnade *förningen*.² Denna bestod af hvarjehanda matvaror, såsom »smolbulle», »tjockbulle», hvete-kakor, färskost, söt- och skummjölksost, kalfstek, mjölk m. m. Till kammarkäringarnas göromål hörde vidare att se till, att de blyga kvinnliga gästerna försågo sig med hvad som bjöds. Det hörde nämligen till god ton att ej taga för sig efter första bjudningen utan låta truga sig så länge som möjligt, ja, till och med att spänna klackarna mot tröskeln, när kammarkäringarna sökte att med våld föra dem till bordet.

Allt eftersom gästerna anlände, bjödos de att stiga in i storstugan (dagligstugan), där de trakterades med kaffe och hvetebröd samt sedan med smörgås jämte därtill hörande pålägg af ost, tor-kadt kött m. m. Sedan alla gästerna anländt, intogs en kraftig kvällsmåltid, hvarefter man gick till hvila. För en del gäster, som inte fick rum i bröllopsgården, hade sängplatser beredts i granngårdarna. För ungdomen blef det dock säkerligen icke så helt med hvilan. Ty för dem bäddades vanligen en *syskonbädd* på en vind eller dylik plats, där de lågo halfklädda och parvis. Minst af allt blef det naturligtvis att sofva. Emedan alltid någon eller några af flickorna drogo sig för att gå dit, voro gossarna flera än flickorna, och då kan man lätt tänka sig, hvad detta skulle ha till följd.³

Tidigt på söndag morgon begaf sig bruden, åtföljd af sina brud-pigor till »frun» i prästgården för att klädas. I äldre tider kläd-des nämligen i allmänhet bruden af prästens hustru, som då kallades *brudframma*. Hon var själfskrifven gäst på bröllopet och satt under måltiderna närmast bruden samt lade för henne af de olika rätterna. För omkring femtio år sedan började dock bruket förändras, så att benämningen »brudframma» öfverflyttades på den kvinna (vanligtvis en ung gift kvinna), som biträdde prästfrun vid klädandet af bruden,⁴ och detta har bibehållit sig ända till vår tid. Däri-

¹ Den ena af brudens, den andra af brudgummens släkt. Hj, s. 15. Kallades »*matstillgummor*» och voro till antalet *två*. L, s. 203. *Tre* hustrur af värdfolkets bekanta utsågos till *matstillgummor*. H, s. 136.

² »De skola hafva kost med sig» L, s. 202.

³ Vid detta tillfälle synes en ceremonieell strid om flickorna mellan de gifta och de ogifta männen hafva försiggått. Ö, s. 95 ff.

⁴ Väljes i släkten och är endast hjälpreda vid klädandet af bruden. Hj, s. 15.

genom att komminister Hägglunds änka efter sin mans död för sjuttiofem år sedan bodde kvar i Delsbo, kom befattningen att kläda brudar att öfverflyttas från prästfruarna till den Hägglundska familjen, inom hvilken den sedan gått i arf allt intill våra dagar.

Bruddräkten, som var svart, lånades af brudkläderskan. Bruden pryddes med en mängd konstgjorda blommor, spetsar och granna band, pärlor, silfverspännen och silfverpenningar. Håret doldes fullkomligt af pappersblommor och lösa lockar. Två färgrika silkesdukar fästes vid silverbältet och hängde ned efter sidorna.¹ Fig. 3. Var bruden ungmö, skulle hon bära socknens förgyllda silverkrona.²

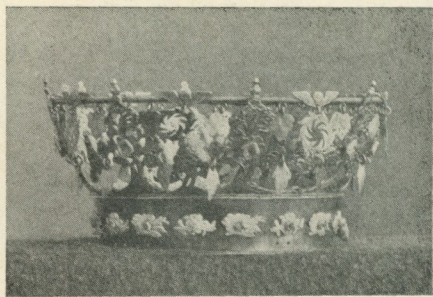
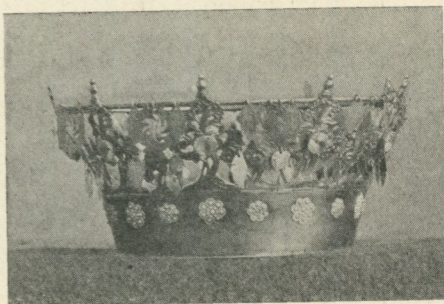

Fig. 1 och 2. Brudkronor från Delsbo.

Det fanns ock en krona af mindre dyrbart ämne. Dessa kronor finnas ännu kvar.³ Fig. 1 och 2. Brudgummen var klädd i hög, svart hatt,⁴ silkesduk om halsen, lång, svart klädesrock,⁵ röd väst, blå knäbyxor, blå klädesstrumpor och låga skor. Fig. 3.

Sedan bruden var klädd, ledsagades hon af prästens fru till kyrkan för att öfverlämnas till brudgummen.⁶ Denne hade äfven

¹ Jfr den utförliga dräktbeskrifningen Hj, s. 15 .

² L, s. 205; Ö, s. 93.

³ Hj, s. 16.

⁴ I äldre tid en svart skinnmössa. L, s. 29 f.

⁵ Före 1760 var brudgummen vid tillfället iförd prästkrage och -kappa. L, s. 204.

⁶ Brudgummen for till prästgården för att hämta bruden jämte prästen till bröllopsgården. I spetsen för brudgumsföljet red en eller två spelmän, som spelade in skaran i brudhuset. Hj, s. 16.

anländt¹ och fördes af prästen fram till koret för att intaga sin plats i den ena brudstolen, samtidigt som brudframman förde bruden till den andra. Brudpigor och -svenner togo sedan de främre bänkarna i besittning, och därefter intogo de öfriga gästerna sina plat-

Fig. 3. Brud- och brudgumsdräkter från Delsbo.

ser. Först efter högmässan försiggick vigseln. Under vigselceremonien höllo brudsvenerna pellen öfver brudparet.² Fig. 4. En af dem höll under vigseln brudgummens hatt. Efter vigseln tågade brudparet

¹ Brud och brudgum redo till och från kyrkan. L, s. 205 f.

² Pellen var af rödt siden och hölls af fyra brudsvener, två af brudens och två af brudgummens släkt. Hj, s. 16.

först ut ur kyrkan, sedan brudpigor och svenner och därefter hela den öfriga bröllopsskaran. Vid utgången mötte spelmännen och hästhållarna med brudhästarna.¹ Sedan brudparet suttit upp på sina skimlar (sådana skulle brudhästarna alltid vara)² och svenner och pigor gjort sammaledes på sina hästar samt de öfriga tagit plats i åkdonen, företogs återfärden till bröllopgården med spelmännen i teten.³ I senare tid har bröllopsskaran åkt både till och från kyrkan, först brudparet och spelmännen, efter dem föräldrar och släktingar och sist de öfriga gästerna.

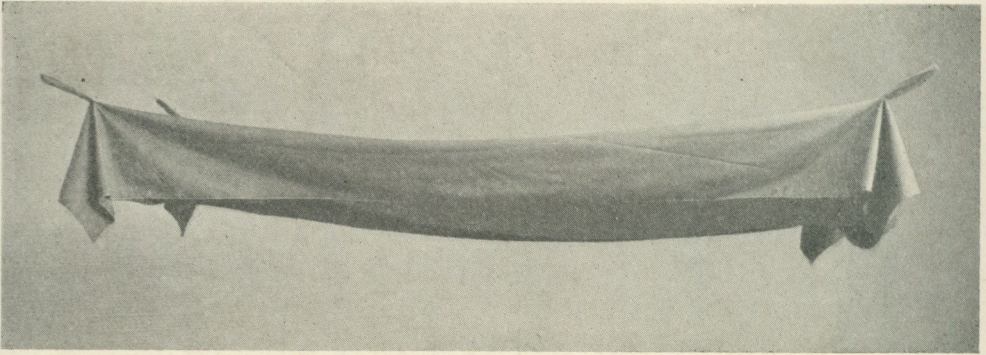

Fig. 4. Brudpell från Delsbo.

Under bröllopet såväl som under förberedelserna iakttago de unga liksom deras anförvandter en hel del »märken», hvarigenom de trodde sig kunna skåda in i framtiden. Då bruden gick för att klädas, höll hon sålunda ett ljus i högra handen. Brann detta lugnt, skulle äfven äktenskapet bli lugnt.

Om ett bröllopståg på vägen till kyrkan först mötte en kvinna, skakade man betänksamt på hufvudet, ty detta var ett dåligt omen

¹ Härvid fägnade bruden med bröd och brännvin dem af socknens jäntor, som hjälpt till vid förberedelserna genom att sticka strumpor och dylikt, men icke blifvit bjudna till bröllopet. Dessa kallades äfven »brudpigor». L, s. 205; H, s. 136.

² Bruden och brudgummen (tillika med hela »brudhofvet», »brudföljet», redo på de yppersta hästar, som i socknen funnos. L, s. 205; jfr. H, s. 136.

³ Kvinnorna skulle stiga af hästen till höger, männen till vänster. L, s. 205 f. Samma uppgift återfinnes hos E. G. W[engelin], Gamla minnen, Gäfle 1893 (betecknad W), s. 102.

för brudparet. Det betydde, att de unga tu skulle få otur i sina sträfvanden.

Likaså ansågs det vara mindre lyckligt att blifva det sista paret i ordningen, om det någon gång var mer än ett brudpar, som skulle vigas. Det hände en gång, att tre par vigdes samtidigt. Nu troddes allmänt, att det sist vigda paret ofta skulle besökas af olyckan. Äktenskapet blef också mycket olyckligt. Efter några års samlefnad i kif och tvedräkt måste de söka skilsmässa.

Tappade bruden under vigseln en blomma eller något annat, som hörde till brudutstyrseln, förebådade detta fattigdom.

Svårigheter och besvär skulle möta bruden, om kronan tryckte hårdt på hennes hufvud, så att den under bröllopsdagen måste ändras.

Om brud och brudgum skildes åt, skulle det ej bli något godt förhållande dem emellan.

Olycksbådande var det äfven, om brudgummen vid vigseln nödgades söka efter ringen. För att ej behöfva göra detta, brukade han bära den å högra handens lillfinger.

Vid utgången från kyrkan var det af vikt för brudgummen att föra sin brud högtidligt. Om brudgummen gick för fort, betydde det, att han skulle bli änkling och sedermera omgift.

Snö i brudens krona bådade rikedom. Regn betydde sorg och tårar; man sade också, att bruden varit »okynnig» mot katten (Vij). Var det däremot yrväder, blefvo de nygifta förmögna, och var det solsken och lugnt, kunde brudparet påräkna lycka och glädje; stormade det, gingo de unga många svårigheter till mötes (Vij).

Att lägga en silfverslant (sexskilling) i den ena af brudens skor, var ett medel att nå rikedom. Enligt en uppgift skulle slanten därvid placeras i brudens *högra* sko (Vij). Slanten fick ej ditläggas af henne själf och ej heller af henne hittas. Det var vanligen ett barn, som skulle taga af bruden hennes skor, och detta erhöll då den funna skatten. Silfverslanten i skon ansågs också kunna skydda bruden för onda makter, i synnerhet gentemot försmådda tillbedjares onda önskningar. De som ansågo, att slanten förde med sig rikedom, brukade lägga en dylik äfven i brudgummens sko.

För att bruden i framtiden skulle få lycka med kor och kalffvar, skulle hon efter hemkomsten från vigseln gå i ladugården och gifva hvarje djur därinne ett stycke bröd eller någonting dylikt. På samma sätt skulle hon förfara med hästarna i stallet. Äfven visthusen besöktes. Hon skulle ock göra en titt in i kokstuga och matkamrar; detta för att främja matlyckan.

Om brudgummen hade god aptit, när middagen stod dukad, sades det, att han alltid skulle erhålla riklig kost.¹

Var det många barn med vid bröllopet, påstods det, att bruden skulle få en stor barnskara.

Bruden skulle med lugn och ro kunna motse framtiden, om hon lyckades somna in några ögonblick med några af brudsmuckena på sig.

Emellertid hade gästerna stigit in i storstugan och undfägnats med kaffe och brännvin. När bruden kom tillbaka från sitt besök i ladugården, öppnades dörrarna till herrstugan, där »stormåle» åts.² Herrstugan var, som namnet antyder, det förnämsta rummet i den tidens bondgårdar. Rummet upptog nära en tredjedel af nedre botten och var rikt prydt med målningar af mer eller mindre konstnärlig art samt ordspråk, som t. ex. »Gack först hjem och se på ditt, och kom sen' och straffa mitt!» I detta rum funnos inga andra möbler än ett skåp, ett större bord, en vändstol samt några vanliga stolar. Här stod nu bröllopsmåltiden dukad på flera bord, som voro sammanställda utefter tre af rummets väggar. På bordet stodo stora smörstaplar uppställda på pallar samt en mängd sötmjölksostar. Dessa voro dock icke afsedda att förtäras af gästerna utan utgjorde ett slags prydnad, som vittnade om husets välmåga. Ty ju rikare gården var, desto flera smörstaplar fanns det på bordet.

Sedan brudparet, prästen och brudframman jämte de närmaste släktingarna tagit plats vid midten af bordet, intogo de öfriga gästerna sina platser, allt eftersom dessa blefvo dem anvisade af kammarkäringarna. Vid matbordet gällde samma ordning som i bröl-

¹ Gäller bruden enl. Hj, s. 19.

² Hj, s. 16.

lopståget. Brudparets anhöriga skulle sitta dem närmast.¹ Endast brud, brudgum och präst använde tallrikar. De öfriga åto ur gemensamma fat. Glas förekommo icke. Vin och brännvin förtärdes med silfverskedar ur silfverskålar, och svagdricka dracks ur muggar och kannor. En korg med träskedar skickades utefter bordet, och ur denna fick hvar och en själf förse sig. Vid bröllopets sista måltid passade brud och brudgum upp gästerna. Annars passade brudpigor och -svenner upp vid bordet, och dem ålåg det äfven att bära maten från kokstugan och se till att vin och brännvin fanns i bägarna. Att sköta de öfriga dryckeskärlen hörde ej till dem; det skulle *källarvårdarna* göra. Till källarvårdare valdes alltid ett par flickor,² en af brudens och en af brudgummens släktingar. Före måltidens början sjöngs en psalm.³ Rätterna utgjordes af lutfisk med säs, kål eller ärtsoppa, skinka, risgrynsvälling, risgrynskaka eller ostkaka, kalfstek med lingonmos samt till sist smörtårta.⁴ Denna matsedel gällde i hufvudsak under hela bröllopet. Kalfsteken skulle skäras och läggas för gästerna af prästen. När steken bars in, skulle spelmännen spela låtar.

Efter måltiden lämnade brudparet vigselpenningar till prästen. Därefter skulle brudgåfvorna lysas.⁵ Detta tillgick så, att hvar och en trädde fram till brudbordet och antingen lämnade en gåfva i kontanter eller ock blott nämnde hvaraf gåfvan bestod, hvilket jämte namnet på gifvaren upprepades af prästen.⁶ Brudparets föräldrar gingo fram till bordet och lämnade sina gåfvor, som bestodo i ganska ansenliga penningssummor. Understundom upplystes ock vid samma tillfälle, att brudparet af föräldrarna skulle erhålla en ko och en »sängbädda», d. v. s. ett bolster, tvenne kuddar med örngott, tre lakan samt fårskinnfäll och täcke. Uppräkningen brukade sluta med »en uppbäddad säng, en ko och 50 riksdaler kontant». Därvid

¹ Jfr Hj, s. 16.

² Hj, s. 15.

³ H, s. 136. Brudsvennerna läste bordsbönen. Anf. st. I senare tid ett barn. Hj, s. 17.

⁴ Hj, s. 17. Jfr H, s. 136.

⁵ L, s. 206; H, s. 136; Hj, s. 18. Detta föregicks af insamling till lasarettet. Fattigpenningar insamlades vid andra bröllopsmiddagen. L, s. 206.

⁶ Jfr Hj, s. 18.

kunde någon gång inträffa, att vederbörande gammelfar, som väl afsmakat »det hemkokade», i det högtidliga ögonblicket riktade folkhumorn genom att vända om ordningen på dessa saker. Det berättas sålunda, att en gubbe ville gifva »en säng, en uppstoppad ko samt 50 riksdaler kontant». Så fortsattes, till dess alla gäster varit framme och lämnat sina gåfvor, hvilka vanligen utgjordes af penningar. Prästen kungjorde, huru mycket hvar och en lämnat, och bruden bjöd gifvarna vin ur en bägare, på samma gång som hon jämte brudgummen reste sig och tackade.

Efter det gästerna sålunda beskattats, vidtog dansen. Ända till omkring år 1840 var det brukligt, att prästen förde bruden under första »brudlåten»,¹ och sedan skulle bruden dansa två låtar med hvarje gäst. Både gamla och unga skulle dansa brudlåtar. Vid tiotiden spisades kväll, och sedan dansades åter till framemot morgonsidan.² Brudlåtarne voro helt korta och gingo alltid i lugn och jämn takt. Mycken dans förekom vanligen på ett bröllop. Glädjen stod högt i tak; glädjerop och stampningar kunde höras på långt afstånd från bröllopgården.

Så snart det började skymma på aftonen, anlände *knutarna* (*knutgubbarna*).³ Dessa tillhörde den manliga delen af traktens ungdom, som kommit för att »se bruden», som det hette. De voro vanligen utklädda i de vidunderligaste masker och dräkter. Emedan de voro fullkomligt oigenkännliga, kunde de gå in i dansstugan och till och med deltaga i dansen. »Knutgubbarna» väckte mycken munterhet bland de vuxna bröllopgästerna och stor förskräckelse bland barnen.

Det öfliga bruket att dansa kronan af bruden tillgick sålunda. Först bildade flickorna en ring, och bruden gick inom densamma med skenbart förbundna ögon. Hon hade därvid en bägare i handen, som hon satte öfver hufvudet på tre flickor. Den flicka, som fick bägaren den tredje gången, skulle då först blifva gift. Därpå bildade käringarna en ring, och bruden skulle nu dansas in i käringståndet.⁴

¹ Hj, s. 18 f. Brudgummen dansade med brudkläderskan. Anf. st. Den sista prästen i Delsbo, som dansat bruddanserna, torde hafva varit prosten Stillmark († 1841).

² Jfr L, s. 206 f; H, s. 136.

³ Hj, s. 20 f.

⁴ Jfr Hj, s. 19. »Ungmorsdansen» och ungmorskruden. Hj, s. 20.

Ringdanserna gingo i takt efter fiolmusik i konstfärdiga krokar och krumbukter.

Hade bruden ett gudbarn, skulle hon gifva det en gåfva, vanligen något klädesplagg.¹ Ibland fingo äfven brudparets föräldrar liknande gåfvor. Så skulle t. ex. brudgummen gifva sin blifvande svärmor en sidenhalsduk, som bars på bröllopet.

Då bröllopet började lida mot slutet, hade kammarkäringarna att ombesörja matsäckarna.² Hvarje bröllopgäst, präst, kokerska och alla, som på något sätt tjänat vid bröllopet, skulle nämligen ha med sig hem en duktig matsäck. Dessutom skulle präst, brudsvenner, källarvårdare, kammarkäringar och kokmor erhålla sex alnar väf. Den sista bröllopsdagen plägade alla i bröllopsgården *draga långdans*.³ De kunde då under skratt och jubel draga i väg till granngårdarna rundt om alla lador, brunnar och dylikt och så hem igen. Så kom slutligen stunden för afskedstagandet. Vid uppbrottet körde de hästägande gästerna själfva. Att de öfriga fingo skjuts hade man att sörja för i bröllopsgården. Från de hemåtdragande skarorna fick man nu höra lika högljudda rop, som man hörde, när dansen gick som muntrast midt under de glada bröllopsdagarna.⁴

¹ En skjorta eller ett lintyg. Hj, s. 14.

² L, s. 204.

³ Springa *långring*. Hj, s. 23.

⁴ Beträffande bröllopets avslutning, Hj, s. 23. »*Hovera*», L, s. 207 f; H, s. 136; W, s. 103.

Primitiva eldgörningsmetoder i Sverige.

Gnideld, vrideld, slageld.

Med en jämförande studie

af

Nils Keyland.

Fortsättning.

Till kapitlet om *gnidelden*, som jag förut behandlat i årgång 1912 af *Fataburen* sid. 3—20, under rubriken **A**, fogar jag senare inkomna, kompletterande bidrag.

Punkt 31. »Sextiårige Erik Magnus Blid från Slobol i Ånimskogs sn, Dalsland, meddelar, att under hans barndom förekom ibland, att man för uppgörande af eld gned tvänne vedträn korsvis mot hvarandra tills det att eldgnistor uppstodo. Detta kallades *gnideld*.»¹

P. 32. »En arbetare berättar efter sin numera framlidne farfar 68-årig Olof Andersson i Skrufstad, Grums sn, Värmland, att för uppgörande af *gnideld* använde man trästycken, som man gned mot hvarandra. Träsört därvid okänd.»¹

P. 33. »Arbetaren Per August Söderström från närheten af Åmmeberg, Närke, 75 år gammal, en minnesgod och fullt pålitlig man, meddelar: När jag som pojke en gång var med min far ute i skogen gjorde far mig uppmärksam på en brakvedsbuske och sade, att sådant trä använde hans far att gnida eld med. Han klöf en pinne af denna buskart och gned med de släta (?) sidorna mot hvarandra, tills eld uppstod.»²

Dessa experiment hänföra sig till den i punkt 1—4 i min förra uppsats afhandlade metoden.

Här förekommer en variation.

¹ Meddeladt af föreståndaren för Västra Dalslands fornminnessamling Th. Langer.

² Meddeladt af komminister D. Sandelius, Zinkgrufvan.

P. 34. »August Björnander från Månstad sn, Kinds hd, Västergötland, född 1839, berättar, att många som inte hade kubb¹ — ute i skogarna eller så — gnedo två träbitar mot hvarandra, men det var besvärligare, om man inte fick tag i en bit oxel och en bit aspe-trä, då slog det snart eld i aspet, aldrig i oxlet. När en gned, satt en litet framåt med bena i sär, vänster arm och hand höll en mot låret och med högra gned en. Ordet nödeld var okänd på trakten.»²

Det är här tydligen fråga om två korta träbitar, hvaraf man höll en i hvar hand under gnidningen. Från Dalarna har jag hört berättas om samma förfarande.³

Till *c*-typen eller *gnidträt i bänd* (se min uppsats sid. 6 ff.) hän-för sig följande.

P. 35. »Karin Andersson från Dala-Floda har berättat, att man för att visa det eld kunde fås genom gnidning, körde en stake in mellan timmerändarne i en knut och gnodde, tills det blef eld.»⁴ Förfarandet finnes redan illustrerad i fig. 5, jfr punkt 5 och 6.⁵

P. 36. »Ett sätt att göra eld är detta. Man binder tillsammans två käppar och sticker emellan dem en tredje, som man för fram

¹ Sagesmannen syftar på en kubb att vrida eller borra eld i. Efter honom med-delas ett par vridmetoder längre fram.

² Meddeladt af tandläkaren, museiföreståndaren G. Blomgren i Borås, hvilken karaktäriserar sin gamle sagesman såsom en uppslagsbok i allt gammalt, intelligent, knappt läskunnig, halvblind, men pigg och vaken.

³ Utom den litteratur rörande gnidning med korslagda trän jag förut anført, hän- visar jag till British Museum, Handbook to the Ethnographical Collections, Oxford 1910, sid. 15, fig. g, hvari visas ett slags eldsågning i Australien. Vidare Internationales Archiv für Ethnographie, Leiden 1900, sid. 1—4, uppsats af Vl. Titelbach. Den där å Tafel II, fig. 1, illustrerade metoden hör tekniskt närmast hit, ehuru den verkar snarlik den i min förra uppsats sid. 14, fig. 13, framställda. Gnidningen utföres näm-ligen ej såsom i det af mig relaterade fallet direkt mot en stubbe utan korsvis mot en ofvanpå stubben placerad träslå. Samma uppsats visar (å Taf. 1) ett annat sätt, äfven det från Balkans herdefolk; den gnidande håller härden, ett långt trästycke, vertikalt mot marken under det att gnidträt handteras ungefär som en violoncellstråke. I Strauss, Die Bulgaren, sid. 198, talas om eldgnidning förmedelst två torra grenar. Se äfven Edward Burnet Tylor, Researches into the Early History of Mankind, London 1865, sid. 258 om eldgnidning bland ryssarne med en lönnstaf öfver ett stycke björk.

⁴ Meddeladt af pastor O. A. Ahlén i Uppsala.

⁵ Enligt Paul Tikkanen gjorde man förr i tiden eld alldeles på samma sätt i Tavastland i Finland, se Adalbert Kuhn, Die Herabkunft des Feuers und des Götter-trankes, Berlin 1859, sid. 114.

och tillbaka. Förrättningen utföres af två man, den ene gnider, medan den andre håller i och fångar gnistorna.»¹ Värmland.

P. 37. »En stör drogs af en person åter och fram i springan mellan två gårdsgårdsstörar, hvilka kländes tillsammans af en annan person. Det är obekant för hvad ändamål man gnidit annat än för roskull.»² I fig. 17 visas denna metod aftecknad direkt efter sagesmannen Jan Olssons arrangemang; den är från Växvik, Köla sn, Jösse hd, Värmland.³ Se vidare punkt 47. Det bör påpekas, att nödeld (vrideld) på denna trakt allmänt begagnats till botandet af svinsjuka, såsom vi få se längre fram. Möjligen sammanhänger ursprungligen förfarandet i fråga med samma ändamål.

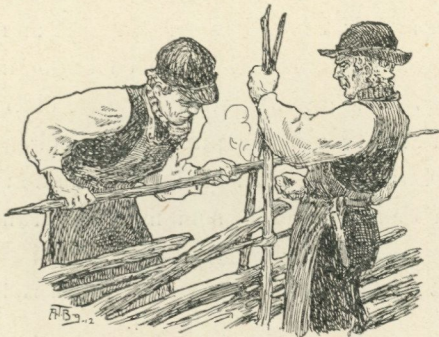

Fig. 17. Eldgnidning mellan gårdsgårdsstörar. Köla sn, Värmland. Teckning af A. T. Byberg, Köla.

Till *d*-typen, *plöjningsmetoden*, sid. 9 i min förra uppsats, hänför sig följande.

P. 38. »Martin Kirsten, född 1848 i Kerstingsgårde i Toarp, Västergötland, berättar, att han under pojkkåren såg en dräng, som tog själfva handvarlen till en prägel (skaffet till en tröskslaga), satte änden mot en skiftesstolpe på logen; med vänstra handen höll han varlens fasta ände tryckt mot midjan, med den högra förde

han den fria änden upp och ned; änden af slagdunken stöddes mot golfvet, hållen mellan båda fötterna. Efter en stund började det kola och ryka. Gnidningen skedde blott för roskull.»⁴

Detta förfarande öfverensstämmer nästan till punkt och pricka med det som vi förut visat i fig. 10.

P. 39. »Från min barndom», berättar den kände Dalslandskonstnären Hesselbom, »minns jag, att en min bror och en dräng, som

¹ Meddeladt af museiföreståndaren A. G. Hedenskog i Arvika.

² Meddeladt af arkitekt Ludvig Mattson i Arvika.

³ Fallet finnes äfven fotograferadt af Ludvig Mattsson.

⁴ Meddeladt af tandläkare G. Blomgren i Borås.

stodo och tröskade, gjorde ett experiment på logen med att gnida nödeld. Af rädsla för eldsvåda vågade de ej fortsätta, då det började ryka och osa. Jag är fullt öfvertygad, att det hade börjat brinna, om det hade varit på någon mindre farlig plats, så att de kunnat fortsätta, ty jag kände, att det osade, och såg, att det började ryka. Deras sätt att gå till väga var, att man böjde en slaga i rät vinkel och satte ena ändan af handvarlen i golfvet och yttersta ändan af handtaget mot stockväggen, och så höll den ene och kramade hårdt, så att yttersta ändan af slagdängeln kom hårdt emot väggen.»

En teckning af konstnären beledsagar denna skildring. Den visar att förfarandet är detsamma som i fig. 18.¹

P. 40. »Jag hörde i min barndom», skrifver folkskolläraren A. Godén från Hög-sätters sn, Valbo hd, Dalsland, »gamla gubbar berätta, att man kan gnida eld. Det tillgick på följande sätt. Man tog en präjelsslagvard (den käppen i slagan, hvarmed man slog och som var af ek), satte dess nedre afkonade ända mot

en stock inne i den timrade logeväggen, tryckte hårdt emot och förde den därvid så hastigt som möjligt fram och tillbaka. Efter en stund började det ryka och kola sej på väggen. Dylika experiment företogos på lek och kallades att gnida nödeld.»

P. 41. Hemmansägaren Jonas Andersson i Blomskog sn, Värmland, meddelar i bref:² »Visserligen hörde jag i min barndom be-

Fig. 18. Eldgnidning med slagdängel (som här föres horisontalt, ej såsom i fig. 10 vertikalt). Värmland. Foto Ludv. Mattsson.

¹ Sagesmannens manuskript har välvilligt ställts till mitt förfogande af herr Langer.

² Tillsändt mig af kyrkoherde K. M. Almqvist.

rättas, att vilsekomna personer i skogen kunnat göra sig eld genom att gnida med ena ändan af en käpp mot en torr trädstam, men om det var saga eller verklighet vet jag icke.

På gamla logeväggar har jag funnit spår efter gnidning för åstadkommande af nödeld, men jag antar att det gjorts af nyfikenhet för att visa, hur det gått till i nödfall. Jag har själf varit med om sådant, men icke till eld uppkommit, bara hetta, och rök och svartbrändt spår på väggen. Det var på den tid, då man tröskade med slaga, som man gjorde försök med att *gnu nö-ell* eller *nö-värme*. En af tröskkarlarne tog sin slaga och stödde ena ändan af handvalen (skaffet) mot sitt bröst och fattade kraftigt tag med bägge händerna ett stycke inpå handvalen, sedan han stödt den mot en flat stock på väggen. Andra tröskkarlen fattar nu tag med bägge händerna om käppen, så nära väggen han kan, och gnider den mot väggen stödda ändan fram och åter så hastigt han förmår, medan kamraten klämmer på af alla krafter. Gran mot gran tog bäst eld.»

En teckning åtföljer Jonas Anderssons beskrifning, visande att det är fråga om alldeles samma förfarande som i fig. 18.

P. 42. »Sadelmakaren Karl Nilsson från Säterud, Gunnarsskog sn, Värmland, berättar för mig om ett sätt att göra eld, som i hans hem var brukligt för 35 år sedan. Handtaget på en slaga hölls af en person upp och ned på golfvet på en loge, under det dängan klämdes i rät vinkel mot väggen. Elden åstadkoms genom att en annan person skubbade den fria ändan af dängan fram och åter mot logeväggen, fig. 18. Ändamålet med gnidningen är obekant.»¹

Metoden med tröskslaga mot en vägg är, som vi nu sett, fortfarande rikt representerad, men äfven fortfarande begränsad till området Västergötland—Värmland. Man fäster sig vid den i och för sig oväsentliga, tekniska egendomligheten, att man — så långt det anförda ger vid handen — i områdets södra del (Västergötland) gnidit vertikalt,² men norrut (Dalsland och Värmland) horisontalt.

¹ Meddeladt af herr Ludv. Mattsson.

² I Tidskrift för Billströmska folkhögskolans elevförbund, påsknumret 1913, sid. 16, finnes dock en uppgift om, att nödeld erhöles genom att med handkappen till en slaga gnida rundt(?) i en liten fördjupning i ett loggolf. Uppgiften stöder sig på tra-

Till det i punkt 10 eller 11 (se motsvarande illustrationer) beskriфта sättet hänför sig följande.

P. 43. »Sjuttitvååriga O. P. Olsson från Grimbråten i Ölseruds sn, Näs hd, Värmland, berättar, att i hans hem brukade man för omkring 60 år sedan ta ned någon af de gran- eller furukäppar, hvarpå linet placerades till torkning i torkhuset (kölnan). Dessa käppar voro mycket torra. Med ena ändan af en sådan gned man mot stockväggen, tills det började ryka och ibland till och med glödgas.»¹

Närmast påminnande om den af australierna använda metoden² är den som följer.

P. 44. Hemmansägaren Måns Andersson i Immeln, Skåne, har personligen meddelat mig, att i hans barndom förekom, att gossar roade sig med att gnida spetsen af en käpp mot en spricka eller fördjupning i en torr ekskålla, som var något murken på ytan. Medan den ene gned, höll den andre i, så att skållan låg stadigt på marken. Man tyckte det var roligt, när det började ryka. Fig. 19.³ Konsten hade de lärt sig af en tjärbrännare, Hult-Erik.

Fig. 19. Eldgnidning med käpp mot en ekskålla. Skåne.

dition. Jag är böjd för att tro, att det här är fråga om den vanliga gnidningen längs efter en fördjupning i golfvet.

¹ Meddeladt af herr Th. Langer.

² Se litteratur i Fataburen årg. 1912, sid. 13 f.; vidare: British Museum Handbook etc. anf. s., fig. f., som visar eldplöjning i Oceanien; Charles Darwin, Journal of Researches into the Natural History and Geology of the Countries visited during the Voyage of Beagle, London 1870, sid. 409 (om plöjning på Tahiti). Anders Sandvig, De Sandvigske Samlinger i Tekst och Billeder, Kristiania 1907. Där nämnes, att i Jomfru Marias og St Olavs kapell i Lillehammers museum samt i Hustads gamla kyrka i Romsdalen finnas å långväggarna en hel del »sorte, langaktige striber som af varme». Äfven annorstädes hafva sådana anträffats. Sandvig anför också ett fall från Norge där man »dragit træ-ild» öfver fiskredskap med spetsen af en käpp mot en vägg.

³ Teckning af förf. efter sagesmannens anordning.

Till *f*-typen (Fataburen 1912, sid. 15), där till gnidstycke begagnats ett böjligt föremål, ett streck, en vidja eller dylikt, hänföra sig följande fall.

P. 45. »Med ett vanligt rep, bastrep — andra var det ondt efter, förstås — som en slog två gånger kring en björkegren eller en aspegren, där barken satt kvar, men var torr, eller en torr stubbe, kunde en få eld, men då fick en vara två.» Berättadt af August Björnander från Månstads sn, Kinds hd, Västergötland.¹

Fig. 20. Eldgnidning med tåg i halfslag kring en torr pinne. Värmland. Foto Ludv. Mattsson.

Vi jämföre detta med den i punkt 19 omnämnda och i fig. 14 illustrerade gnidningen från Värmland.

P. 46. Nils Olsson Lack från Lindhöjden, Elgå sn, Värmland, berättar, att »nödel åstadkoms genom att draga ett tåg (af hvad material man hade till hands) i halfslag öfver en mellan knäna fasthållen torr furu- eller grankäpp». Metoden användes af skogsmänniskor i nödfall.² Se fig. 20, hvarå Nils Olsson med ett snöre demonstrerar tillvägagångsättet.

P. 47. Följande uppgift är efter Jan Olsson, Växvik, Köla sn, Värmland: »Nödel gjordes genom att draga ett tåg fram och till-

¹ Meddeladt af tandläkaren G. Blomgren. Se not. till punkt 34.

² Meddeladt af herr Ludv. Mattsson. A. G. Hedensskog skrifer till mig härom: Lacken har varit här och demonstrerat nödel med ett groft snöre och ett löst trä, tills det blef eld.

Jfr British Museum, Handbook etc. anf. sida, fig. C, hvari visas ett fall af eldgnidning hos malajer, där gnidtåget på samma sätt är draget under den horisontalt placerade härden.

baka öfver gärdsljet i en gärdesgård, men det är obekant om det var för något visst ändamål.»

Uppgiften grundar sig på hörsägen, och bilden, fig. 21, grundar sig på rekonstruktion af sagesmannen, som här för andra gången nämner eldgnidning, hvori gärdesgården spelar roll.¹ Huruvida gnidningen i förevarande fall grundar sig på folktron, finnes tyvärr ingen uppgift om, men något nytt i eldgnidningens historia är gärdesgården, af gammalt ansedd som helig, icke.²

En, efter hvad det vill synas, mera enastående teknik kommer i följande fall till användning.

P. 48. Arbetaren J. P. Hedberg i Nordmaling berättar: »Min fader Samuel Person, som var född 1828, tjänte i sin ungdom som dräng hos en bonde i Åbyn i Sävar sn, Västerbottens län. En dag voro han och husbonden ute i skogen. Då behöfde de göra upp eld, men saknade elddon. De togo då en ganska lång björkvidja, som de vredo och hopsnodde till en sluten ring. Denna ring passade de omkring en torr, gammal furustubbe. Nu togo de en spak och trädde mellan stubben och den något vidare ringen, vredo sedan ringen ett hvarf omkring spaken, så att den bände hårdt och tätt omkring stubben, hvarpå de hastigt gingo omkring med spaken som häfstång. På det sättet fördes björkvidjan rundt, och slutligen började det ryka och glöda, och de

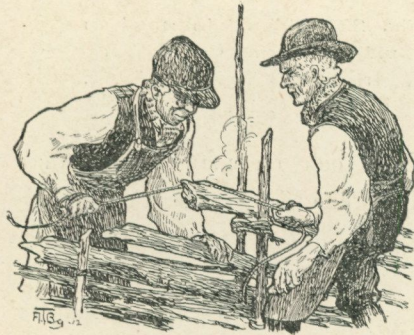

Fig. 21. Eldgnidning med ett tåg öfver en gärdesgård. Värmland. Teckning af A. T. Byberg.

¹ Jfr punkt 37.

² Redan i Glossar zu den Capitularien läses om »Nodfeurs» eller »Nodfyr» gnidande vid midsommar förmedelst ett tåg kring en gärdsgårdsstör: »Rusticani homines in multis Germaniæ locis et festo quidem Johannis Baptistæ die palum sepi extrahunt, extracto funem circumligant, illumque huc illuc ducunt, donec ignem concipiat» etc.

Jfr Wilhelm Mannhardt, Wald und Feldkulte, zweite Auflage, Berlin 1904, sid. 520.

I Adalbert Kuhns Märkische Sagen, Berlin 1843, sid. 369, berättas, hur man för botandet af svinsjuka (det sannolika ändamålet äfven i förevarande fall, se under punkt 37) drog tåg omkring två pålar (jfr störrparet i en gärdesgård).

fingo eld. Jag var ej med då, men sedan har jag varit med, då man gjort eld på samma sätt för roskull. Gnidnrättningen är så-

lunda i rörelse som ett vindspel, och en person kan utföra saken.»¹ Se fig. 22.

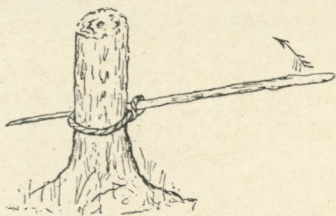

Fig. 22. Eldgnidning med en vidjering kring en stubbe. Ångermanland. Teckning af J. A. Näslund.

I punkt 21 anförde jag en uppgift efter Johan Törner om eldgnidning med en tøm genom ett borrhål i en dörr. Samma metod upprepar sig.

P. 49. »Smiback-Johannes i Växvik, Köla sn i Värmland, hvilken är omkring 80 år, berättar att för botande af svin-sjuka gnider man eld så här. Man tar en tøm, sticker den genom ett hål i en

dörr, och en man i hvar ände på tömmen drar fram och tillbaka. Den ene dragaren står ute, den andre inne.»² Fig. 23 visar förfa-

randet. Med den nödeld, som sålunda framstälts, gjordes där i svinhusdörren en brasa af 'kaser och mückel' (huggspån och afskräde), hvarigenom svinen föstes.»³

Fig. 23. Eldgnidning med en tøm genom en dörr. Värmland. Teckning af A. T. Byberg.

Hvarjehanda tillägg om gnidelden.

Att skaka eld.

P. 50. »En 65 års hederlig bondgubbe i Arholma, Vätö, Uppland, omtalade efter sin far att en norrlänning i dennes åsyn tagit en torr, skallrande granstubbe (hvilken stubbe som helst dugde ej) och svängt och skakat densamma i luften, så att eld uppstod och det började ryka ur den.»⁴

¹ Meddeladt af folkskolläraren J. A. Näslund, hvilken äfven gjort teckningen, som visar hur man gick tillväga.

² Meddeladt af herr A. T. Byberg, hvilken å ort och ställe utfört teckningen.

³ Enligt fil. stud. Karl Rencke i Uppsala (som är född i samma by).

⁴ Meddeladt af komminister L. Tillgren. Här menas det yttre cylinderformiga skalet af stubben, som finnes kvar, då den inre kärnan förmultnat. Sprickytorna längs efter

Om iakttagelsen är riktig, ha vi i detta experiment ett nytt och roligt exempel på folkets uppfinningsrikedom. Mindre möjligt än omöjligt är det icke, fast det i hastigheten måste ha tett sig för betraktaren som rena hokuspokuset. Tekniskt ställer sig saken förmodligen mycket enkel, ty ett riktigt torrt och solvarmt virke har benägenhet att ryka vid jämförelsevis ringa friktion.

Utan egentlig och direkt anledning tänker man vid denna handling på en akt af gammaldags eldmagi, eller på den myt, som berättar, att människan fått sin första eld ur en stubbe.¹

Att svarfva eld.

Det torde vara tämligen allmänt känt, att nödeld kan åstadkommas därigenom, att ett torrt trä tryckes mot ett annat, som befinner sig i hastig rotation. Jag har hört och med egna ögon sett, att gossar pläga på lek praktisera denna metod.

P. 51. En man i Töckmarks sn, Värmland, visste i fråga om eldgnidning ej annat än att det vid svarfning stundom tagit »nödvärme».²

P. 52. »En sextiårig man, Vilhelm Pettersson i Nordmaling, Ångermanland, berättar, att han i sin ungdom svarfvade piphufvud, föreställande kaggar med järnband på. Järnbanden framställdes på det sätt, att han tog en hård, smal björkpinne och satte den hårdt mot det i svarfstolen hastigt roterande hufvudet (kaggen). Därvid uppstod friktion, och i en blink var ett nått, svart, sotigt band påsatt hufvudet.»³

Från Balkan berättas om en slöjdare, som på sin primitiva apparat svarfvade den heliga elden och afyttrade den för 20 para.⁴

knipa hårdt tillsammans genom enstaka fibrer, men äro samtidigt rörliga mot hvarandra, så att vid skakandet en för hettbildning gynnsam friktion uppstår.

¹ Jfr t. ex. Erland Nordenskiöld, *Indianlif*, Stockholm 1910, sid. 20.

² Meddeladt af komminister O. F. Johansson.

³ Meddeladt af folkskollärare J. A. Näslund.

⁴ Internationales Archiv, anf. årgång och uppsats sid. 4. Ett med svarfning besläktadt förfarande synes det vara som enligt J. Grimm, *Deutsche Mythologie*, sid. 574, 1767 förekommit å ön Mull å Skottlands västkust till botande af boskapssjuka. Man förde ett hjul till toppen af Cornmoor och nio ekspindlar. Elden släcktes i alla hus, och hjulet vreds från öst till väst öfver de nio spindlarna tills eld uppstod.

Eld genom själfgnidning (spontan gnideld).

P. 53. Det var antagligen 1842 som följande hände, berättar en kvinna från Hedene, Högsäter sn, Dalsland. Min lilla syster ville kasta bort två vedträn, som lågo och skräpade, men då sade en gumma: »De träna får ingen förstöra eller bränna upp för mig — här syns dä», sade hon och pekade på trästyckena, på hvilka det fanns märken som om de i lefvande tillstånd i skogen varit utsatta för gnidning mot en annan trädgren. »Dessa trä skafvar jag af på de gnidna ställena och tar in. Det är hjälp mot längtning.»¹

Här talas det visserligen icke direkt om gnideld, men utan tvifvel är det tron på dess egenskaper, som ligger under framställningen.

Fall af gnideld, förorsakad därigenom att trädstammar på grund af stormen skubbats mot hvarandra, omnämnas t. ex. af Adalbert Kuhn,² Karl von den Steinen³ m. fl.

P. 54. Artisten Hesselbom meddelar från Dalsland: »Jag har hört omtalas, att kvarnverk kunna gå nödeld, och på den tiden de hade träaxlar och träna på sina kärror och vagnar, så kunde det stundom hända, att det fattade *nödeld*, ifall hjulaxeln och nafven ej voro tillräckligt smorda. Jag vet, att man med en vidskeplig fruktan omtalade, att så skedde, då man körde lik till grafven. Om det då plötsligt började ryka, 'ta nöell' i hjulnafvet, så ansågs det ett dåligt omen för den döde. Man fruktade, att det inte stod rätt till.»

Det ser ut som om man här sett i nödelden, på kraftigare språk uttryckt, ett utslag af helvetets eld. En sådan tankegång kan nog tänkas stå i full öfverensstämmelse med den kristna uppfattning om nödelden, som ofta kommit till synes.

I sammanhang anför jag några äldre uppgifter, hvori det ej som här är fråga om tillfällig antändning, utan om en metod som väl är den viktigaste af alla på germanskt område.

¹ Meddeladt af folkskolläraren A. Godén.

² Anf. arb. och sida.

³ Unter den Naturvölkern Zentral-Brasiliens, Berlin 1894 (se där kapitlet om elden).

Smärre meddelanden.

Dödskota.

I Fataburen 1911 s. 110 findes en opsats om »dö'kota», som jeg kan give et par oplysninger til, der mulig kan have betydning for sagen.

Her i Danmark kender jeg ingen form svarende til »dødkota», derimod har vi »bøddelstykket» el. »banestykket», den øverste halshvirvel på får, sagtens også på svin, med ködet, der sidder på den. Betydningen er klar nok: den halshvirvel, hvor dyret får sin bane el. hvor »bödlen» dræber. Og der tilføjes i folketroen, at ingen må spise ködet derpå, den, som gör det, kommer til at dræbe et menneske, derfor gives det til fattige. Således siges i Sælland. I Vestjylland, at karlene ikke må spise ködet på fårets banestykke; gör de det, bliver de hidsige, galhovede. Er det banestykket af et hanfår, en buk, gör det manden, der spiser det til morder! Husmoderen giver aldrig nogen af mændene det stykke, kvinder kan derimod rolig spise det, eller det gives til den mest godsindede i huset. Stykket med øverste halshvirvel skal også somme steder kaldes »gabestykket», om der da ikke ligger en fejlløring eller misforståelse til grund. Jeg kan ingen rimelig forklaring give. I Vestsælland »dalbag» og her kommer vi til det svenske »dallbake», »spenerygg», men også halsstykket på et slagtet kreatur, hvor det er stukket (Rietz s. 83). Jeg anfører fremdeles som svenske navne: »den leden uti ryggen, som sitter näst intill halsen eller hals-qvarnen, skall alltid afhuggas och bortkastas, hvilket stycke kallas 'helgonastycket' eller 'böls(bödels)kota.' Mulig er forklaringen til »helgonakota» at

finde i den sællandske folketro: ködet derpå spistes ikke inden döre, men blev givet til fattige. Således er der i vestdanske dialekter blevet stående som navn på stykket nærmest endeskiven af vore rugbröd: »jomfrustykket», jfr fr. la part de la Vierge, som bortgaves til fattige. Det samme gælder fæstepenge, som kaldes »gudspenge», ældre dansk »helgenspenning», der oprindeligt som denarius sanctus gaves til fattige.

På nuyislandsk kaldes dette stykke »banakringla», hvirvelen, hvor dyret har fået sin bane.

Så var der sagnene. Jeg henviser først til Hyltén-Cavallius, Wärend I. 467, hvor der omtales, at fanden kan iföre sig menneskeham og dermed fare omkring og spöge, og så fortsættes: »för att kunna göra detta måste han dock alltid derjemte taga någon ledamot af den dödes kropp. Således hände sig en gång, att en man sköt på gästen, och hade sådana konster, att han kunde träffa honom. När han så kom dit, låg där bara skulderbladet efter en död människa.» Her er altså ikke tale om nogen halshvirvel, men det stemmer med en beretning hos Árnason, Þjóðsögur I. 317, hvor der tales om at mane döde af grav. Det hedder videre: nogle siger, at man skal tage et eller andet ben af en dödning og trylle det med heksekunster, så at det får menneskeskikkelse og så sende genfærdet mod den person, man vil göre fortræd. Er den, til hvem »sendingen» skikkes, så trolldomsklog, at han kan træffe lige midt på dödningebenet hos genfærdet eller nævne den vakte döde ved sit rette navn, magter denne ingen fortræd at göre og må forsvinde.

Nu fortælles nogle sagn, som jeg skal kortelig gengive.

En bonde var en dag henimod aften sysselsat i sin högård, og blev va'r, at en skikkelse kom ind til ham. Han blev så forfærdet, at han kastede hökrogen fra sig og löb; men da han skulde fodre kvæget, måtte han snart gå tilbage for at finde hökrogen; han fandt den, men så, at der på spidsen af den sad en »banakringla», og forstod, at det var et genfærd, der var kommet, thi han havde hört, at der kun behövedes et ben af en dödning for deraf at trylle en sending, men også, at man kunde drive utysket på flugt, om man kunde træffe dette ben med jærnsodd.

En enke, som var fremsynt, syslede med maden inde i »buret», og så en skikkelse komme ind gennem gangen til burdøren. Hun stod med kniv i hånd og stirrede uræd på skikkelsen, der var helt sort men havde en hvid plet. Mod denne huggede hun af al magt sin kniv, en stærk larm hörtes, og da var det for hende, som om kniven blev slået ud af hendes hånd, og hun kunde ikke finde den. Næste morgen lå kniven udenfor husdøren, på dens odd sad ryghvirvelen af et menneske.

En mand færdedes engang på isen ved aftenstide. Da han kom til noget sammenskruet is, mödte han en lang person med en overkjole på. Det var et genfærd, der var sendt mod en anden, men som ved et tilfælde traf manden, der böjede sig forover [for at få undertag] og angreb draugen, der gled på isen, da den intet angreb ventede og stødte med ryggen mod en opstående iskant. Et stærkt brag hörtes, manden faldt forover, da draugen slap ud af hans greb og et menneskeben faldt ned på isen.¹

Endelig fortælles om en ung præst, hvis fader var et genfærd og til hvem der knyttedes den spådom, at han skulde vokse op, blive præst, men i det øjeblik han første gang foran alteret løftede hænderne for at velsigne folket, skulde kirken med hele forsamlingen synke i dybet. Et råd fandtes at dræbe præsten, inden han havde fået ordene udtalt. Så gik årene, alt skete, som spået var, præsten stod for alteret, kirken var fyldt til trængsel. En gammel kvinde, som kendte sammenhængen, trængte ind på sin søn, at han skulde dræbe præsten, og da denne vendte sig mod menigheden for at velsigne, vinkede hun til sønnen; skönt ugerne rejste denne sig og gennemborede præsten, der sank död om. Nogle af mændene løb til for at gribe morderen, andre for at hjælpe præsten, og fandt foran alteret kun »banakringlan». Så forstod de, at sagen ej var så ligetil; den gamle kvinde rejste sig og gjorde rede for sammenhængen fra først og til sidst.²

Det er jo nu i hög grad rimeligt, at bagved disse fortællinger spöger den gamle forestilling, der vel i sin tid har hört videnskaben

¹ Árnason I. 320 flg.

² Árnason I. 286 flg.

til, om det mærkelige ben »luz». Selv har jeg for mange år siden oplevet et lignende eksempel, hvordan et stykke af middelalderens lægekunst endnu levede i Vestjylland. Der var et lille kaffeselskab i byen, hvortil jeg var indbudt, madam Brun kom på bordet og samtalen gik, da en af de tilstedeværende klagede over »lændeonde» (lumbago). Straks faldt en anden ind: »Så må du hen til Store Kirsten Marie og lade hende træde dig!» Fuld af forundring spurgte jeg, hvad meningen var dermed, folk lo, og jeg erholdt dengang kun en halv besked, men forfulgte sagen og fik at vide, at den syge skulde lægge sig over et dörtrin; en kone, der havde født tvillinger og som bar et sjældent navn, skulde med hænderne gribe i et par knager foroven i dörkarmen, gå frem og tilbage [i strømpefödder] på patientens ryg. Den syge spurgte: »Hvorfor træder du mig?» — »Jeg træder dig, fordi jeg har det fortrin fremfor dig, at jeg har båret tre tunger, tre hjerter, tre lænder under en hue.» Dette er altså en ældre form for den nu så almindelige massage. Senere fandt jeg denne kur mange steder brugt, også i Sverige (Hyltén-Cavall. I. 384), i England, Frankrig, Tyskland, ja indtil Kurdistan og opdagede omsider, at forskriften var at læse hos Theodosius den Stores livlæge, Marcellus Burdigalensis.¹

Såvidt jeg forstår hele den gruppe af folketro, som kaldes overtro, er den »lævn», »rest» (survival) af fortids videnskab eller af fortids religiöse tro.

Men tilbage til »luz». I Eisenmengers Entdecktes Judenthum (1711) II. 930 er en særdeles udførlig redegørelse for dette ben, og jeg föjer til de i Fataburen meddelte forklaringer et par nye træk. Det hedder: »når opstandelsens dag kommer, vil den højlovede Gud give alle dem, der döde udenfor Israels landemærker, et forklaret legeme, skabt af et lille ben i ryggraden.» »Dette ben fugtes af opstandelsens dugg og er som surdej i mel, vil gennemtrænge alt. Af det dannes alle lemmer, alle nerver, hud og köd vokser ud af det, og når det er skét, föres legemerne til Israels land og modtager i dette rene land deres sjæle.»²

¹ Grimm, Ueber Marc. Burdigalensis (1849), s. 20. 67.

² Se endnu: M. Josef bin Gorion, Sagen d. Juden I, 197.

Og så nævnes rabbinerne bestandig med tilføjelsen »i velsignet ihukommelse,» mens i den anførte anekdote til kejser Hadrian navn føjes ønsket: »måtte hans ben knuses i helvede!»

Iblandt navnene, som anføres fra Tyskland om dette hemlighedsfulde ben, gives forklaring til dem, der er sammensatte med Sau i en opsats af Höfler i Zeitschr. d. Vereins f. Volksk. V. (1895) s. 101, hvor halshvirveln hos svinet er afbildet og viser en utydelig menneskeskikkelse.

Forestillingen om et sådant ben har sikkert været udbredt i store kredse. I en engelsk prædiken fra 1659 omtaler præsten en gammel mand over 60, der lå på sin dödsseng og blev spurgt om sin tro og sit håb. Præsten vilde høre hans tanker om Gud. »Det var en god gammel mand; Kristus var en dygtig ung mand, hans sjæl var et stort ben i hans krop og himmerige en kön, grøn eng.»¹ Det var den gamles trosbekendelse, hans sjæleben er vel atter, ligesom genfærdssagnene fra Sverige og Island, almuens uklare opfattelse og omtydning af de lærde skoletheorier.

Selve forestillingen, at menneskesjælens bolig er et af legemets ben, at sjælens ulegemlige væsen må søges og findes i et materielt stof, hører til den folketro, der findes ned til vore dage blandt de forskellige naturfolk. Der nævnes således hjærneskallen, ryghvirvler, rygmarven, eller blot et ben, et hvilket som helst kan vel gøre tjeneste. Blandt Azteker fortælles, at guderne stjal et dödningeben fra Hades, lagde det i en skål, smurte det med deres blod, da fødtes dreng og pige deraf.² Liv föder liv.

Ainuer betragter rygraden som livets sæde, ingen kriger kan dræbes uden at rygraden söndres.³

Og går man ud fra en sådan tankegang er det til at forstå, at det betragtes som en særlig grusomhed at tilintetgöre dödningeben. Jeg anförer profeten Amos (2. 1). Herren siger: »For tre overtrædelser af Moab og for fire — jeg tager det ikke tilbage — fordi han brændte

¹ Anført hos Gomme, Folklore as an historical Science s. 189.

² A. Lang, Myth, Ritual, Religion I. 204 jfr. Tylor, Prim. Culture II. 150. Folklore III. 7. Macculloch, Childhood of Fiction 111.

³ Journ. of Amer. Folklore VII. 17.

Edom konges ben til kalk, derfor vil jeg sende en ild i Moab, der skal fortære Kirjots paladser.»

Og hvor forestillingen lever, vil det atter få udtryk i fortælling og folkeviser og i sene tider findes som »lævn» blandt folkeslag, der ved udvikling gennem lange tidsrum er skilt fra naturfolks tankegang.

I Rinks Eskimoiske Æventyr og Sagn (s. 11) fortælles om to småpiger, der legede med benstykker af örñ og hval. Den ene ønsker sig örñ til ægtefælle, den anden hval, disse dyr er straks tilstede, tager dem. Begge flygter de fra deres mænd, og forfølges. Da hvalen er ved at fange sin, kaster hun sin pels på den, og der lå et hvalben tilbage. I Nordamerika er blandt Algonkin Indianer et sagn eller æventyr om en troldmand, der blev slået ihjel den ene gang efter den anden, men bestandig blev levendegjort ved en af sine knokler.¹ Herhen kan vel også regnes hvad samme forfatter, der har levet blandt Zigöjnerne og skrevet om dem, meddeler, at en alf, et genfærd eller lignende lille skikkelse hos dem kaldes »kuklos» eller »kukalos», hvad der udledes af nygræsk »kukalon», et ben.² Den samme gløse betyder hos Zigöjnerne også et ben.

Endelig nævner jeg endnu de over hele Europa spredte sagn og folkeviser, om den myrde piges ben, hvoraf der blev gjort en harpe eller en fløjte og som, da der blev spillet på den, forrådte morderen. Se Afzelius nr. 16 »den underbara harpan», Grundtvig DgF. nr. 95, »den talende strengeleg», Grimm KM. nr. 28, »der singende Knochen».

H. F. Feilberg.

Om s. k. laxjärñ, harpunartade redskap för fångst af lax.

I Gideå by, Björna socken af Västernorrlands län, har man af ålder ända till omkring år 1890 för fångst af från havvet uppstigande lax anväñdt ett ganska egendomligt och för öfrigt inom landet

¹ Leland, Algonkin Legends 158 fig.

² Journal of Amer. Fokl. III, 161.

sannolikt enastående fångstredskap. Som jag sommaren 1910 vid besök i ifrågavarande by, belägen 2,5 km. öster om Björna järnvägsstation, dels för Nordiska Museets räkning inköpt hvad som då fanns kvar af dessa redskap, dels inhämtat upplysningar om deras användning, lämnar jag här följande meddelande.

Ett laxjárn utgjordes af en i regel 2- eller 3-spetsad järngaffel, som fästes på en ungefär 4 m. lång trästång; på hvarje gaffel trädde en af järn smidd harpunspets, här kallad *hulling* eller *knif*, och från hvarje knifs midt utgick ett af lin i 3 parter flätadt band, som gick till en gemensam lederring rundt laxjärnets skaft. Fig. 1 visar ett nygjordt och i förhållande till de ursprungliga kanske något för klumpigt laxjárn med påsatta knifvar och med banden väl åtstramade genom att lederringen kringvridits så långt som möjligt. Man lägge märke till att banden, som kvarhållas vid knifvarnas midt genom att dessa här äro något inknipna, utgå på det till användning färdiga redskapet från den basalhullingen motsatta sidan.

Något gammalt exemplar med 2 eller 3 gaffelspetsar, s. k. 2-klojárn och 3-klojárn, fanns ej längre kvar, men väl ett med 4;² detta och ett annat liknande skola emellertid hafva varit de enda med detta utseende och för öfrigt tillverkats tämligen omedelbart före upphörandet af detta fångstsätt. Åtminstone det nu erhållna 4-spetsade exemplaret var för vekt gjordt och härmed sammanhängde den jämförelsevis smäckra formen, af hithörande knifvar, af hvilka 2 ännu voro i behåll.³ Detta laxjárn

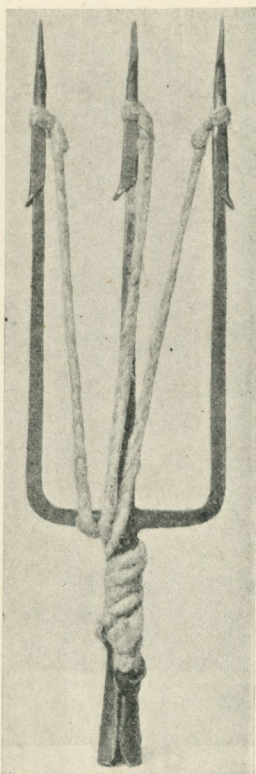

Fig. 1. Nygjordt laxjárn;¹
ca $\frac{1}{3}$ af nat. storl.

¹ Nu tillhörigt Landtbruksakademiens fiskerimuseum.

² N. M. 116, 118 a.

³ N. M. 116, 118 b och c.

äger följande mått; största längd 44,5 cm., längd utom själva skaf-tet 31 cm. och största bredd 18 cm.

Af de sist nämnda knifvarna afbildas den ena i fig. 2; ban-det är vridet åt sidan, så att skafthålet, passande till de smala gaffelspetsarna, här kommer till synes jämte basalhullingen, som hos dessa knifvar står i ett plan, vinkelrätt mot knifklingans, jfr fig. 1. Förutom dessa 2 till det 4-spetsade laxjärnet hörande knif-var, erhöles till museet en fullständig uppsättning af knifvar till såväl ett 3-spetsadt som ett 2-spetsadt lax-järn; dessa knifvar¹ äro något gröfre och otympligare, men i allt väsentligt öfverens-stämmande med föregående.

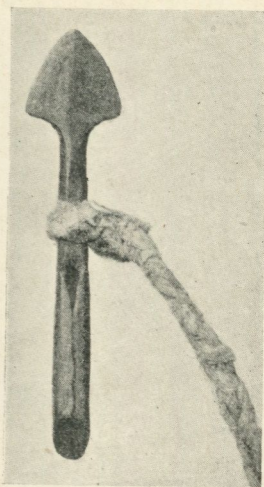

Fig 2. Knif till laxjärn;
c:a $\frac{7}{10}$ af nat. storl. N. M.
116, 118 b.

Användningen af dessa laxjärn fram-går af det följande. I den s. k. Gideåforsen strax ofvan landsvägsbron vid Gideå by och nära forsens slut finnes på södra sidan några grunda »grubbor» i berggrunden, i hvilka laxar ofta stannade för att hvila, innan de fortsatte uppöfver. Man kunde jämförelse-vis lätt komma ut till dessa platser — med undantag för tider med stark flod — för att där passa de laxar, som stannade; de förbi-gående voro aldrig att tänka på.

Den bästa och vanligen använda fiske-platsen kallades Krokhugget och kallas så ännu i dag; i allt funnos emellertid 5—6 sådana ställen på en yta med c:a 100 meters längd och bredd.

Den i grubborna hvilande laxen, som det således gällde, var gifvetvis ganska skygg, hvarför man helst närmade sig bakifrån. Stodo fiskarne »i skummet», kom man lättast inpå dem. Man fick sedan vänta, tills någon lax släppte sig tillbaka något med strömmen — hvilket inträffade då och då — hvarvid den samtidigt höjde »spolen» (stjärten) mot eller ibland nästan öfver ytan. Nu gällde

¹ N. M. 116, 119 och 116, 120.

det att med fart och kraft sticka den lodrätt hållna gaffeln i fisken; stången fördes härvid vågrätt eller nära vågrätt. Man afsåg således att träffa fisken på sidan och helst midt på sidan. Stöten skulle vidare vara så kraftig, att knifvarna, i det fall att dessa träffade laxen, kommo ut på fiskens motsatta sida. Ofta träffade man blott med *en* knif, men var det i regel fullt tillräckligt. Före stöten, vid hvilken man för öfrigt stod med krökta knän för att kunna föra stången så vågrätt som möjligt, måste banden och läderringen vara väl blötta, så att banden skulle förblifva åtstramade under stöten. Efter densamma slog gifvetvis den träffade laxen så hårdt, att åtstramningen lossnade, hvarvid de knifvar, som gått igenom fisken, lade sig tvärs för och således på motsatt sida till den, där knifvarna gingo in. Basalhullingens ställning på motsatt sida om den, på hvilken bandet utgår från en knif, jfr fig. 1, möjliggjorde helt naturligt att denna kom i tvärläge. Sedan förde man laxen med tillhjälp af stången och det eller de band, hvilkas motsvarande knif fäst. Snart nog kunde man så få laxen upp på någon häll, hvar-
efter den hastigt dödades genom slag på hufvudet.

Knifvarna blefvo i de grunda grubborna, där vattnet ofta blott var c:a 30 cm. djupt, lätt slöa genom att de kördes mot motstående berg. Min sagesman hade med laxjörn tagit laxar med en vikt af ända till 16 kg.

Detta fångstsätt, som benämndes att »hugga lax» och hvarvid fisken för öfrigt ganska ofta blef illa sargad, drefs mest under dagen men äfven något under ljusa nätter. 6 bönder i Gideå by ägde rätt till detta fiske, som drefs i viss följd af hvar och en ensam under ett dygn åt gången; fiskedygnet började kl. 6 f. m. Hvarje bonde ägde sina egna knifvar med band och tillhörande läderring, men hade ofta stången med dess gaffel tillsammans med någon annan. Denna lämnades f. ö. i regel kvar på fiskestället, och härmed sammanhänga väl att alla äldre laxjörn nu voro förkomna.

Sedan användandet af laxjörn på grund af laxstammens starka tillbakagång upphörde, använde man snara, men äfven detta fångstsätt är numera så godt som försvunnet, enär knappast någon lax nu stiger upp.

Den grubba, där det snarades, är c:a 1,5 m. djup; man sökte vid detta fiske då och då igenom hela grubban med snaran. Så snart en lax kände tråden, sänkte den sig ner och drog så åt snaran.

Mig veterligen äro som nämndt de ofvan beskrifna laxjärnen ej kända från annat håll inom landet än den nämnda byn vid Gideåälven, och det förefaller ej omöjligt, att betingelserna för utöfvandet af ifrågavarande fångstsätt äro sådana, att de återfinnas på högst få ställen.

Hvarifrån har nu idén till detta redskap kommit? Beträffande denna fråga må då först framhållas, att harpunspetsar af nu ifrågavarande slag — således spetsar (l. knifvar), som vid linans (här bandens) åtstramande efter bytets fästade lägga sig tvärs mot dragriktningen — ej synas vara kända kring Östersjön, där ju sälharpunerna hafva en betydligt olika byggnad. Äfven i Norge synes man ej känna liknande harpunspetsar, åtminstone ej från nyare tid, hvilket förhållande ej utesluter, att man vid detta lands ishafskust kanske har att söka ursprunget till det ångermanländska redskapets knifvar. I hvarje fall är likheten mellan dessa knifvar och en del arktiska harpunspetsar, afsedda för sälfångst, alldeles påtaglig. Man jämföre t. ex. de af Swenander 1906 (K. V. A. Handl. Bd. 40. N:o 3) i fig. 33, 35 och 36 afbildade grönländska harpunspetsarna; oafsedt att klingan och skaftet här voro af sinsemellan olika material och att basalhullingen på de två förra är mer eller mindre tydligt dubbel, så är likheten ofrånkomlig. Att en typ med dubbla basalhullingar kan hafva ledt äfven till den form, som Gideåknifvarna visa, är påtagligt. Ty af försök med knifvar med dubbla basalhullingar kan hafva framgått lämpligheten af att dessa ersattes med en enda. Här kan tilläggas att Solberg (Skr. Vidensk.—Selsk. Chria. 1909. Hist.—Filos. Kl.) från lappska järnåldersfynd från Ostfinmarken afbildar några harpunspetsar (fig. 39—43), som stå de nu afhandlade knifvarna åtminstone teoretiskt tämligen nära; så är särskildt fallet med den i fig. 43 afbildade, fastän denna har tvenne basalhullingar och en blott svagt utbredd främre del. Dessa harpunknifvar företräda en typ, som enligt Solberg ej lär vara känd från det öfriga Europa.

Sammanhänger uppkomsten af dessa laxjärn å ena sidan med enkla sälharpuner, sådana de kunna hafva funnits vid Skandinaviens ishafskust eller åtminstone varit kända af där sig uppehållande fångstmän, så torde å andra sidan förekomsten af 2—4 spetsar sammanhänga med befintligheten af vanliga ljuster, redskap som väl tidigare användts långt mera än hvad nu är fallet inom det svenska området ifråga.

Emellertid måste i detta sammanhang påpekas, att flera indianstammar i staterna Kalifornien, Oregon och Washington (se Masons sammanfattade arbete: *Aboriginal American Harpoons*, i *Ann. Rep. Smith. Inst.* 1900) hufvudsakligen för laxfångst använda harpuner, som med afseende på flerspetsighet, befintligheten af korta band och frånvaron af s. k. mellanstycke i det hela taget komma det ofvan skildrade redskapet ganska nära. Ja, i vissa fall är öfverensstämmelsen så godt som fullständig, och den af Mason (p. 222) refererade framställningen af laxharpunering ute i forsar pekar på förhållanden lika dem i Gideåälven. Som likväl de äldsta nu lefvande i Gideåbyn alltid hört omtalas, att laxjärnen användts här så långt man mindes tillbaka, är det, med tanke på att någon mer omfattande sjöfart på kusten af t. ex. det nuvarande Kalifornien först sent kom till stånd, ju ej vidare antagligt att ifrågavarande fångstredskap så att säga direkt öfverförts till svenskt område. Uteslutet är det ju emellertid ej att svenska sjömän från detta eller till äfventyrs något annat område, där fiskfångst försiggått med dylika harpuner, hämtat impulsen till det ångermanländska fångstredskapet.

Ivar Arwidsson.

En brudpigedräkt på Fogdön i början af 1800-talet.

I familjearkivens gömmor ligger ännu fördoldt mycket af värde för kändedomen om gångna tiders människor, deras bruk och seder. Vidstående bild har hämtats ur en gammal ritbok i undertecknads ägo med under slutet af 1700- och början af 1800-talet utförda teckningar, af hvilka förut ingen varit offentliggjord. Tecknarinnan

bar det på sin tid kända namnet Christine Charlotte Mörner (f. 1760, † 1832) och var bekant icke blott för sin förmåga att föra ritstiftet, utan också och ännu mer för sina vittra och musikaliska talanger. Förmäld i sitt andra gifte med krigspresidenten friherre Bror Cederström, förde hon under senare delen af Gustaf IV Adolfs regering ett stort hus i hufvudstaden. I krigspresidentens salong samlades framstående musici och skalder, och grefvinnan Cederström var den tilldragande medelpunkten i denna »illustra societé», som det hette på tidens språk.

Fig. 1. Brudpigedräkt på Fogdön i början af 1800-talet. Teckning af Charlotte Mörner. I enskild ägo.

Den nämnda ritboken, ett band i folio, innehåller ett hundratal handteckningar. Den här afbildade är säkerligen utförd år 1806, kanske under något besök på Hesselbyholm vid Mälaren i Fogdö socken, där Charlotte Mörners dotter i första giftet, friherrinnan Liljencrantz, född Gyllenkrok, bodde med sin man.

Såsom förklaring till bilden har tecknarinnan bredvid densamma nedskrifvit följande rader:

»En så kallad BrudPiga på Fogdön är väl utstyrd med rönbärs halsband, kalkonfjädrar samt guirlander af boxbom och gamla lever

knappar. Guldpaper gör också en förträfflig efect i deras prydnad, de upklistra håret med talg och pålägger det med sigtad krita. Pendeloquer af ljuskronor samt all slags glas och glitter apliceras öfver alt; och ungefär ser hon ut som denna figur, hvilken kan täfla med vildarna om smaken och valet af grånlat.»

Bengt O. H. Hildebrand.

»Midsommarstakar» eller »majstänger».

Då jag under vintern 1911—1912 sysslade med gottländska kyrkoinventarier fann jag icke en gång utan allt som oftast, att »midsommarstakar» eller »majstänger» nämndes såsom kyrkliga inventarieföremål. Själva namnet lät en misstänka, att dessa inventarier dock voro af helt annan art än t. ex. predikstolar och dopfuntar. Hvad kunde de ha använts till? Hvarifrån hade de kommit? Kunde de vara att sammanföra med de majstänger, som resas vid midsommar litet hvarstädes i våra bygder och tidigare i länder, där våren infaller tidigare på året?

P. A. Säve omtalar i sin reseberättelse såsom antikvitetsintendent, nu förvarad i Statens Historiska Museum, på ett par ställen dylika majstänger. Så nämner han, att i Lau kyrka på södra delen af ön funnos 14 dylika, samt tillfogar en intressant upplysning om, att de voro placerade på altaret, vid predikstolstrappan samt vid och öfver kvinnfolksbänkarna.¹ Som på så många andra håll inom och utom vårt land var nämligen församlingen i en gottländsk kyrka sedan gammalt under gudstjänsterna delad så, att karlarna sutto söder om och kvinnorna norr om stora gången. Det var således endast ingångarna till dessa senares bänkar som pryddes af majstänger. Karlsidan skulle vara utan. Utom från Lau finnes hos Säve en likartad uppgift från När, grannsocken till Lau — båda kända för sin konservatism i sedvänjor.

Men det är icke blott på litterär väg vi veta något om dessa majstänger. Man kan nämligen ännu eller har åtminstone för ej så länge sedan i kyrkor på Gottland kunnat påträffa mer eller mindre skadade exemplar i något hörn eller uppe i tornet. Det var

¹ S. Ambrosiani, Gottländska kyrkoinventarier, Stockholm 1912, s. 91.

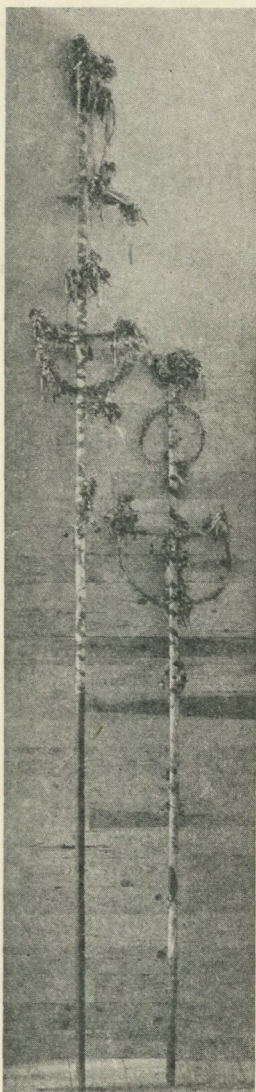

Fig. I. »Majstänger»
från Halls kyrka, Gottland.
Gottlands Fornsal, Visby.

ej längre tillbaka i tiden än år 1910, som Gottlands Fornsal i Visby fick mottaga sex dylika från Halls kyrka, belägen på nordligaste delen af ön. Dylika, fig. 1, bestå af en 2 à 3 meter lång käpp, omlindad med pappersremсор i olika färger såsom blått, gult, rött och hvitt. Vid staken kunna vara fästade en eller två tvärslåar, ringar och andra prydnader, alla omlindade med olikfärgade pappersremсор. Linné,¹ som sett majstänger i Martebo kyrka, omtalar att i deras utsmyckning äfven ingick hyfvelspån af horn, hvilka voro snöhvita som ett nytt pergament.

Dessa majstänger iordningställdes till midsommar. Midsommarafton skulle kyrkan »majas». Björkar restes vid portalerna, björkruskor sattes vid hvarje bänk och altaret kläddes med björkris. I senare tid användes också blomster ibland löfvet. Det var bondhustrurna, som majade kyrkan. Mellan majstängerna framme vid altaret och de båda stora figurerna af Aron och Moses å den stora sandstensuppsatsen å altaret skulle i Etelhem hängas en guirland af löf. Denna skulle bindas af kyrkvärdarnas hustrur.² Vi se således, att kyrkorna, då växtligheten nått sin fullkomning vid midsommartid, af bondkvinnorna smyckas till en särskildt högtidlig gudstjänst på den dag, då solen stod högst på himmelen, då häruppe i Norden dagen varade nästan dygnet rundt.

Att dessa med papper virade käppar fått namnet midsommarstakar torde vara en be-

¹ Carl Linnæi Öländska och Gothländska Resa, Stockholm 1745, Jun. 26 Martebo.

² Enligt benäget meddelande från amanuensen Nils Lithberg.

nämning, som uppkommit på grund af deras iordningställande till och användande vid midsommargudstjänsten. Deras andra namn majstänger visar hän på, att de skola förstås i samband med likartade forntroföreteelser, med andra vegetationsstänger. Om sådana har Edv. Hammarstedt vid flere tillfällen lämnat intressanta meddelanden. Jag hänvisar till hans uppsats »Striden om vegetationsstängen» i denna tidskrift 1907. Har man satt sig in uti, hvad dessa vegetationsstänger i religionshistoriskt hänseende innebära, blir deras uppträdande vid den katolska kyrkans högaltare ett religionshistoriskt fenomen af verkligt intresse. Den romerska kyrkan på Gottland (såsom den också gjort i andra fall på andra håll) har således upptagit det centrala i en äldre kult — vegetationsstängen (jfr t. ex. palmsöndagsgrenarna), sannolikt emedan den inom denna äldre kult intog en egenartad framstående ställning — och lät sådana på en af sina helgdagar, Sankt Hans dag, midsommardagen, vid gudstjänstfirandet få framträdande platser.

—a—i.

»Skjuta björn och böta på björnhuden.»

En gammal bröllopssed från Njurunda socken i Medelpad.¹

Under far och farfars tid, då bröllopet stundom räckte sju dagar å rad, förekom en sedvänja, som benämndes »skjuta björn och böta på björnhuden». Härvid tillgick sålunda:

Andra bröllopsdagen var det någon af gästerna, som i all tysthet tog och klädde ut sig, så godt det sig göra lät, till björn, hvarpå han for omkring som ett yrväder i byn och gjorde »nidsverk», såsom att släppa ut kreaturen ur ladugårdarna, vräka omkull och kasta omkring sig hvarjehanda saker, som lågo i hans väg och dylikt. Så snart man ifrån bröllopsgården märkte, att nalle huserade i byn, gällde det att skjuta honom. Detta fullgjordes af några, som voro utklädda till lappar och beväpnade med bössor. Skrikande och hojtande foro de efter björnen och jagade honom från den ena ändan

¹ Efter gamla personers utsago upptecknad i södra Njurunda. Jfr *Fataburen* 1913, s. 1—16 (märk särskildt s. 5).

af byn och till den andra. Härunder försökte nalle på allt sätt öfverlista sina förföljare men ändå göra så många fuffens som möjligt.

De öfriga af bröllopgästerna, som voro intresserade af saken, följde också efter, dels för att se, hvilka »nidsverk» björnen hunnit göra, dels för att bevittna jaktens utgång. Omsider efter åtskilligt jagande blef förstås nalle upphunnen och medelst några välriktade lösa skott införpassad till de sälla jaktmarkerna. Hans döda kropp lades i en släde, en häst, på hvilken man hängt alla koskällor, som funnos i byn, spändes för, och björnen fördes sålunda i triumf till bröllopgården. Här skulle han stickas och flås. En flaska med svagdricka stacks oförmärkt innanför hans päls, och just som slaktknifven började beröra strupen, drogs korken ur, så att alla tydligt kunde se huru »blodet» puttrade ut. Under muntert glam och låtsade åtbörder blef sedan björnen befriad från sitt skinn, och härmed slutade den första akten. Den andra följde strax efter och bestod däruti, att hvarenda en af gästerna, såväl de manliga som de kvinnliga skulle fram parvis och *böta på björnhuden*.

Därvid gick så till, att en domare med nämnd utsågs, likaså en länsman samt några poliser. Ett bord ställdes fram på golfvet, vid hvilket domaren och framför honom nämndemännen togo plats. Alla sågo de pampiga och stormagade ut, ity att de ökat ut volymen af sina magar medelst kuddar och dylikt. Nu var det polisernas skyldighet att föra fram par efter par af gästerna, ty alla skulle de fram på björnhuden, som var utbredd framför domarens bord, för att böta. Men hvad skulle de då böta för? Jo, si, när ett bröllop räckte sju dagar å rad, så måste man ju i fridens alla dagar ligga om nätterna. Men ligga och sofva å en bröllopgård behöfde man den tiden visst inte göra alldeles ensam. Man bäddade stora s. k. syskonbäddar, i hvilka pojkar och flickor lågo om hvarandra, somliga låste också in sig i kammare, skrubbar och dylikt. Följaktligen skulle ock nu alla, som tillhörde det manliga könet, fram på björnhuden med hvar sin kvinnliga kontrahent för att böta för en dylik förseelse. Alla utan undantag, såväl gifta som ogifta, skulle fram på björnhuden. Men för att det skulle blifva mera lustigt, tog man inte man och hustru såsom ett par, utan de mest omaka

personer. Munterheten ökades också därigenom, att somliga sökte neka och krångla inför rätten, men detta halp dock just inte, ty det fanns alltid vittnen, som talade »sanning». Under skratt och glam samt lustiga infall dömde slutligen rätten med hänsyn till hvars och ens ekonomiska ställning samt under åberopande af allehanda försvärande omständigheter till så eller så stora böter, hvilka genast erlades å en tallrik, som stod framme på bordet, där domaren satt. Tyckte någon, att han blef allt för oskäligt beskattad, gaf han så pass, han själf tyckte. De penningar, som sålunda inflöto, skänktes till kyrkan, och emedan beloppets storlek kungjordes ifrån predikstolen, var det en heder för bröllopet att få summan så stor som möjligt. De af gästerna — särskildt de kvinnliga — som voro blygsamma af sig och fördenskull aldrig på villkor ville träda sin fot uppå björnhuden, brukade springa bort och gömma sig på de mest otänkbara ställen, t. ex. ute i rågåkrarna och dylikt, men poliserna brukade inte ge tappt utan letade igen hvarenda en.

I allmänhet räckte dessa tillställningar med björnen och björnhuden en hel dag. Många af de gamla här på orten minnas bröllop från sin ungdomstid, då de voro med om att »skjuta björn» samt måste fram och »böta på björnhuden».

Gottfr. Holmlund.

Notis.

Utställning af protestantiska kyrkoinventarier. Sedan sistlidna juni månad är i Nordiska Museets utställningssal ett urval af museets kyrkliga föremål från de senaste fyra århundradena tillgängliga för besökande. Utställningen är anordnad af doktor Sune Ambrosiani. Det begränsade utrymmet har naturligtvis ej tillåtit att utställa annat än enstaka karaktäristiska exemplar. Man får emellertid ett intryck af, hvad Nordiska Museets kyrkliga afdelning kan komma att innehålla, när museets ekonomi en gång tillåter dess ordnande.

Litteratur.

E. Hoffmann-Krayer, *Feste und Bräuche des Schweizervolkes*. Zürich 1913. 16 + 180 s. 8:o.

Författaren till detta arbete är bland annat såsom utgifvare af Schweizerisches Archiv für Volkskunde väl känd af Europas etnologer. Ehuru liten till omfånget är ofvan nämnda innehållsriga bok tydligen frukten af mångårigt arbete och ifriga studier. Det är svårare och kräver större möda att göra en koncis framställning än att uttrycka sig bredt och vidtsväfvande, och det är icke efter kvantiteten utan efter kvaliteten som ett vetenskapligt arbete bör bedömas. Denna sanning kan synas trivial, men tarfvar dock att ej för sällan upprepas.

I viss mån erinrar den sammanträngda framställningen i professor Hoffmann-Krayers bok om Sartoris värdefulla arbete Sitte und Brauch, men den förre är försiktigare och dock på samma gång betydligt vidsyntare i sin uppfattning än den senare. För vår nordiska folksedskänedom lämnar Hoffmann-Krayers bok mycket af synnerligen stort värde såsom belysande jämförelsematerial. Se t. ex. »Kerbhölzer», »Kiltgang», »Landwirtschaftliche bräuche» m. fl. En eller annan gång skulle nog dock den svenska och kanske äfven hvarje annan läsare, som icke är landsman till författaren, önska en något utförligare framställning eller åtminstone litteraturhänvisning, så t. ex. s. 131, där endast namnet G. Rüschi anföres, hvilket åtminstone anmälares förgäfves eftersökt i den inledande uppsatsen om folklifsforskningen i Schweiz, likasom äfven i registret.

I hvarje fall är emellertid Hoffmann-Krayers bok att rekommendera såsom icke blott en utmärkt och kritiskt utarbetad handbok i schweizisk folksedskänedom utan ock såsom ett mönstergillt föredöme, och etnologen kan icke taga del däraf utan att känna en liflig önskan, att motsvarigheter till denna handbok, lika samvetsgrannt och kunskapsrikt utarbetade, må snarast möjligt se dagen äfven i andra land i Europa.

N. E. H.

Västergötland. Bidrag till landskapets kulturhistoria och naturbeskrifning, utgifna under redaktion af Sven Lampa. I. S. Landtmanson: *Folkmusik i Västergötland*, Uppsala 1911.

Vid olika tillfällen ha för sin hembygd intresserade akademiska lärare och studenter sammanslutit sig och utgifvit publikationer för att lämna en fördjupad kunskap om fädernelandskapets kultur och natur. Dessa ha kunnat vara tillfällighetsskrifter eller småskrifter. Ett utslag af samma tidsströmning, men något olika till sin karaktär, äro t. ex. *Uppland*, utgifven af Humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala med af garfvaråldermannen Westin donerade medel, och *Norrländskt Handbibliotek*, till hvars utgifvande mecenaten säges ha ställt till förfogande en betydande summa.

De intresserade västgötarna i Uppsala, som tydligen ej ha att röra sig med så ansefliga belopp, söka realisera sitt mål: en mångsidig beskrifning af Västergötland, genom att utge monografier öfver olika kulturföreteelser inom landskapet. Genom landsmålsundersökningarna, som nu bedrifvits mer än ett årtionde, och genom förarbetena för ortnamnskommitténs stort anlagda verk har på sista tiden en skolad stamtrupp vuxit upp, färdig att bearbeta olika områden af landskapets kulturhistoria. I första hand komma kulturhistoriska ämnen att upptagas till behandling, detta beroende på arten af det föreliggande materialet och på nödvändigheten att bevara en äldre tids minnen, innan det är för sent.

Det första häftet, som behandlar folkmusiken i Västergötland, är en lättläst och populär framställning af det intressanta ämnet, af betydande värde.

Redaktionen utlofvar tvänne smärre häften om året. Vi motse dem med intresse, men kunna samtidigt ej underlåta att beklaga, att ej tillgångarna skola tillåta en mer omfattande bearbetning och publicering af det rikhaltiga kulturhistoriska material, som de senaste studentgenerationernas lefvande intresse för hembygdens odling hopat vid Alma mater Upsaliensis fötter.

Mötena i Skara 11—14 juni 1913.¹

Västergötlands Fornminnesförening gick att hugfästa minnet af sin femtio åriga tillvaro med ett jubileumsmöte i Skara den 11 juni 1913. Som jubileumsutställning hade dit sammanförts en vald samling af kyrksilfver från kyrkorna i Skara stift. Då så många museimän i alla fall skulle besöka denna utställning, beslöt Svenska Museimannaföreningens styrelse att i anslutning till jubileet förlägga årets museimannamöte till den gamla stiftsstad.

Onsdagen den 11 juni kl. 10 f. m. öppnades silfverutställningen i Bibliotekshuset af Västergötlands Fornminnesförenings ordförande f. landshöfdingen i Skaraborgs län C. A. Sjöcrona med ett kort anförande. Utställningen var anordnad i en stor sal, som isolerats. På ena kortväggen var uppställt ett altarskåp, framför »altarbordet» hängde ett antependium af svart tyg med Soops anvapen i form af silfversköldar. På altarbordet stodo tvänne präktiga stakar af silfver i drifvet arbete. Öfriga föremål förvarades i montrer, som inifrån upplystes med elektriskt ljus. Bevakning var anordnad hela dygnet om. Vid öppnandet förelåg i tryck en af fil. kand. Ernst Fischer upprättad katalog öfver utställningen.

Kl. 2. e. m. samlades ett stort antal intresserade i läroverkets med blommor och flaggor smyckade högtidssal för att delta i Västergötlands Fornminnesförenings årsmöte, som hölls under landshöfding C. A. Sjöcronas ordförandeskap. Sammanträdet öppnades med ett högstämtdt anförande af ordföranden. Sedan framförde representanter för museerna i Stockholm, Göteborg och Malmö samt för flera fornminnesföreningar sina lyckönskningar med anledning af 50-årsjubileet.

Rektor Fr. Nordin, Vänersborg, föreningens sekreterare, tog därefter ordet och lämnade en redogörelse för fornminnesföreningens utveckling under det gångna halfseket. Som det hufvudsakliga af detta anförande är tryckt i tredje bandet h. 5—6, sid. 1—27, af Västergötlands fornminnesförenings tid-

¹ Jfr Fataburen 1908, s. 169; 1909, s. 186; 1910, s. 185; 1911, s. 169 1912, s. 187.

skrift, hänvisas den intresserade till denna publikation. Han slutade sitt anförande med att bedja ordföranden till grosshandlare P. Em. Lithander i Göteborg, som med anledning af dagen donerat 50,000 kronor till föreningen, öfverlämna en adress såsom en tacksamhetsgård för den välkomna gåfvan. Under de närvarandes lifliga bifall öfverlämnades adressen.

Därefter följde ett föredrag af silfverutställningens ordnare fl. kand. Ernst Fischer *om kyrksilfver*. I järnbeslagna kistor i våra kyrkors sakristior, i kyrkvårdars eller pastorers förvar döljas för en större allmänhets ögon skatter af förflutna århundradens guldsmedskonst. Icke minst rika i detta afseende äro kyrkorna i den gamla västgötska kulturbygden, och det är ett aktningsvärdt urval af det rika materialet från Skara stift, som kommit till utställningen af kyrksilfver. — Den äldsta nattvardskalken med inskriften Adalvardus peccator, från 1000-talet, är funnen i domkyrkan i Skara. Den har äggformig skål, nod i form af ett klot och en rund, upptill afsmalnande fot. Från romansk tid finnes ingen annan kalk. Under gotiken står guldsmedskonsten i flor. Hufvudparten af de medeltida kalkarna i västgötakyrkorna äro tillverkade under denna tid. De äro slanka och eleganta. Foten är ofta sexpassformad med rik graverad ornering eller med drifna figurer. Skaftet är mångkantigt. Sitt bästa arbete nedlade emellertid den skicklige guldsmeden på utsmyckningen af noden, som nästan döljes af en frodig krans af vinranksblad, hvarur sex små utsprång skjuta fram. Hvert och ett af dessa är försedt med en bokstaf, som tillsammans vanligen bilda ordet IHESVS. Äfven skålen börjar dekoreras. Den infattas nedtill af en gördel af gotiskt bladverk, som med tiden växer upp till skålens halfva höjd. Ett praktverk från denna tid är kalken i Caroli kyrka i Borås.

De stora omhvälfningarna i Sverige vid början af 1500-talet synas ha haft ringa inverkan på de kyrkokärlsarbetande guldsmederna. Med envis konservatism bibehålla de de gamla formerna, som dock något förenklas. Utställningen visar en hel rad sådana kalkar, som sannolikt tillverkats för att fylla kyrkornas behof efter kung Göstas brandskattning. — Man blir snarast förvånad, att ännu medeltidskalkar finnas kvar efter en sådan åderlätning och efter danskarnas plundringståg på 1500-talet.

Äfven 1600-talets guldsmeder bygga fortfarande på de medeltida traditionerna. Men formerna förenklas mycket. Fotens sexpassform jämnas nästan ut. Noden blir endast en kulformig ansvällning af skaftet — enkelt ornerad, skålen blir allt större, hvarigenom den mindre skicklige guldsmeden lätt riskerar förstöra den rätta proportionen mellan kalkens fot och skål.

En särskild kalktyp skapa guldsmederna i Borås under förra hälften af 1700-talet. Denna har en del representanter på utställningen, till exempel kalken från Mjelldrunga kyrka, och den karaktäriseras af en del renässans-

reminiscenser i ornamentiken å noden. Äfven rokok och gustaviansk stil sätta sin prägel å de kyrkliga kärln, som tillverkas under dessa epoker.

Patenerna undergå ej samma karaktäristiska utveckling som kalkarna, hvarför det ofta är omöjligt att datera dem. De medeltida patenerna ha ofta en fyrpassformad fördjupning i botten och äro prydda med graverad ornering.

Med 1600-talet kommer världsligheten — det profana — in i den kyrkliga konsten. Ej så att det heliga profaneras utan tvärtom det profana helgas. Bistra krigare lämna sina stora dryckeskannor till kyrkorna, och deras döttrar hämta ur silfverkammarens förråd bukiga sockerskrin, som de skänka sin hembygds kyrkor. Ett sådant litet skrin, som tillhör Norra Kedum, har denna inskrift: »Souvenir d'une amie» — minne af en väninna —, en inskrift, som med all önskvärd tydlighet tillkännager, att den var afsedd för profant bruk. Dryckeskannorna bli kannor för nattvardsvinet, sockerskrinen oblataskar.

Till kyrkliga silfverföremål räknas till sist äfven brudkronor och ljusstakar, af hvilka synnerligen vackra kollektioner äro utställda. Särskildt intressanta äro de stora drifna stakarna från Borås, Sunnersberg och Skara domkyrka samt brudkronorna tillhörande kyrkorna i Bottnaryds pastorat — af en synnerligen rik typ, som tyckes vara utbredd i norra Småland — ett förhållande, som kanske sammanhänger med olika brölloppsseder.

Från en mångfald olika guldsmedsverkstäder i Europa är det, som alla dessa skilda utställningsföremål kommit till Västergötland. Vi ha tvänne ståtliga kannor, tillverkade i guldsmedsstaden Augsburg, ursprungligen afsedda för profant bruk. I Amsterdam äro ett par ljusstakar gjorda, tillhörande Österplana; från denna stad kommer äfven den vackra guldkalken, som förvaras i Skara domkyrka; 1500- och 1600-talets preussiska och nordtyska guldsmeder äro äfven ganska väl representerade. Förutom den förut omnämnda Borås-kalken bör framhållas ett synnerligen förnämt arbete, kalken från Tådene, skänkt af Gabriel Lilliehöök, herre till Storeberg, när han fick patronatsrätten till Tådene församling. I Riga är ett praktfullt dopfat, som tillhör Skara domkyrka, utfördt. Men flertalet af de utställda föremålen är dock svenskt arbete. En mångfald Stockholmsmästare äro representerade, likaså guldsmeder i Jönköping, Borås, Göteborg och de flesta västgötastäder; Arboga, Norrköping, Nyköping, där den produktive Henning Petri arbetade, han som var så rikt företrädd på utställningen i Nordiska Museet 1910 af kyrkligt silfver från Strängnäs stift.

En hittills okänd västgötaguldsmed, verksam vid 1600-talets midt, har genom utställningen blifvit känd. Hans namn är Lars Månsson, och bland arbeten, som han tillverkat, må nämnas kalken i Skara domkyrka.

Efter Fischers föredrag afgjordes en del föreningsärenden och samman-

komsten upplöstes. Klockan 5,30 möttes ett stort antal mötesdeltagare till gemensam middag.

Torsdagen den 12 juni öppnades Svenska Museimannaföreningens åttonde möte i Skara läroverks hörsal. Omkring 30 medlemmar hade denna gång infunnit sig. Den förutvarande styrelsen omvaldes, likaså revisorerna. Till vice ordförande och vice sekreterare för detta möte i Skara korades lektor F. Ödberg och fil. kand. E. Fischer.

Ordföranden erinrade om, att styrelsen vid senaste möte fått i uppdrag att vidtaga en del åtgärder i samband med föreningens ansökan om statsanslag åt vissa museer. Detta uppdrag hade ordföranden utfört. Vidare erinrades om, att K. Vitterhetsakademiens förslag till ny fornminneslagstiftning under året aflämnats till Konungen och i tryck utdelats till föreningens medlemmar.

Åt kammarherre Lagerberg lämnades så ordet för att inleda en diskussion om ämnet: *Hvilka samlingar höra ur museiteknisk synpunkt tillsammans, och hvad böra våra olika slag af museer från samma synpunkt omfatta?* Om man bortsågo från de naturvetenskapliga museerna, indelade man här i landet sedan gammalt de öfriga museerna i kulturhistoriska, etnografiska och rena konstmuseer. Ur olika synpunkter kunde samma föremål ibland räknas till en sorts museer, ibland till en annan! Utom dessa finnas emellertid äfven särmuseer med begränsade uppgifter, t. ex. militär-, post-, handels- och sjöfarts- och musikhistoriska museer, museer, som ibland vilja utbryta ur de stora museerna alla för deras ändamål lämpliga föremål.

På senaste tid har emellertid också till Sverige införts museer af en ny typ, s. k. konstslöjdmuseer. Närmast från Tyskland är denna nya typ importerad, men man har dock därstädes, liksom i andra länder, där denna typ vunnit insteg, redan börjat sätta i fråga det berättigade af densamma. Frågan om ett sådant museum blef i Göteborg aktuel genom den Röhsska donationen Sakkunnige, som skulle yttra sig om Konstslöjdmuseets förhållande till Göteborgs Museum, afrådde från att dit i större utsträckning öfverflytta samlingar från Göteborgs Museum. Detta museums kulturhistoriska afdelning omlade med anledning af konstslöjdmuseets skapande sin uppgift och, utan att samla konstslöjd såsom sådan, sträfvar det numera att blifva ett representativt kulturhistoriskt museum för västra Sverige. Nu har emellertid ett förslag framförts att än ytterligare begränsa Göteborgs Musei historiska afdelning och öfverflytta samlingar till konstslöjdmuseet, men detta vore enligt talarens mening olämpligt, då denna afdelning fortfarande hade sina uppgifter att fylla utan konkurrens med det nya museet. Göteborgs Musei historiska afdelning skulle samla sådant som användts i det dagliga livets tjänst (möbler,

bohag, dräkter, vapen o. s. v.) för att gifva en framställning af flydda tiders seder och bruk. Konstslöjdmuseet skulle vara en mönster- och förebildssamling för konsthandtverket och således hopbringa föremål med hänsyn till deras material och tillverkningsätt. Det vore därför oundvikligt att här som i utlandet samma slags föremål i många fall måste ingå i båda museerna.

Intendenten Karlin ansåg, att ett konstslöjdmuseum vore en museihermafrodit, d. v. s. en museityp, som snarast borde afvecklas. Skulle sådana fortfarande bibehållas, borde de ordnas efter mönster af t. ex. konstslöjdmuseet i Frankfurt am Main, d. v. s. blifva en elitsamling af uteslutande goda föremål. Det vore tråkigt att se ett nytt konstindustrimuseum födas, då utvecklingen för närvarande tenderar till specialisering med långa utvecklingslinier. Man bör sålunda ej rycka ut de vackra sakerna ur deras kulturhistoriska sammanhang. Han uppmanade landsortsmuseerna att skaffa sig en specialitet, något, som skulle ge deras verksamhet ett alldeles särskildt värde.

Doktor Ambrosiani opponerade mot att uppdelade museiverksamheten på längden; i likhet med hvad som äger rum t. ex. inom de historiska disciplinerna trodde han, att det vore lämpligare att göra en delning på tvären, d. v. s. att skaffa samlingar från vissa epoker och låta tjänstemännens arbete koncentrera sig i analogi härmed. — Hvad konstslöjdmuseerna i våra dagar beträffar, borde dessa fatta såsom sin uppgift att inrikta sin verksamhet på att samla och exponera *utländska moderna* föremål af prima kvalitet, som vore af såväl tekniskt som estetiskt värde för konsthandverkarna. När ett sådant museums samlingar blefve ur smaksynpunkt föråldrade, vore deras plats i det kulturhistoriska museet och finge de ersättas med nytt.

Intendenten Hans Emil Larsson framhöll, att de smärre museerna (provinsmuseerna) framför allt hade en uppfostrande betydelse för den landsdels befolkning, där de funnos — vore hembygdsmuseer. De borde naturligen samla så goda föremål som möjligt, att dessa äfven kunde vara konstnärligt uppfostrande. Idealet vore, att konst- och konstindustrimuseerna på sådana orter sammansmälta.

Riksantikvarien Salin meddelade några data ur konstslöjdmuseernas historia för att man bättre skulle förstå de för dem ledande synpunkterna. Deras sätt att specialisera, att uppställa efter föremålens material vore emellertid olyckligt. Så småningom gjorde sig åsikten gällande, att det vore nödvändigt för att förstå en form att se den i den milieu, i hvilken den uppstått, hvarför man nu ville ordna samlingarna kronologiskt — gifvetvis ett stort framsteg. Konstslöjdmuseerna hade därigenom kommit de kulturhistoriska museerna så nära som möjligt. Konstslöjdmuseet och det kulturhistoriska museet täcka dock ej helt hvarandra. Det kulturhistoriska museet har merendels öfverallt, där det framträdt, haft till hufvudsyfte att återgifva det egna folkets

utveckling, det har därför i regeln begränsat sitt samlingsområde till det egna landet. Konstslöjdmuseet har däremot alltid sökt sig ut äfven utanför, emedan rent exotiska former mången gång kunna på den skapande fantasien verka lifgifvande och befruktande. Några gränser emellan de båda museiarterna är det i vissa afseenden lika svårt att draga som att i praktiken tillämpa. Uppträda de bredvid hvarandra, som nu i Göteborg, är den enda utvägen, att de båda kontrahenterna genom ett förståndigt samarbete mellan de olika museernas ledning söka finna den modus vivendi, som passar dem bäst.

Intendenten Romdahl ville framhålla, att det vore en styrka för provinsmuseerna att samla särskildt på sådana föremålsgrupper, som växa fram af sig själfvt ur landskapets förutsättningar, t. ex. att som museet i Borås samla skålnallarnas slöjd och föremål belysande textilindustriens historia. — Hvad förslaget att kombinera konst- och konstslöjdmuseerna beträffar, trodde talaren, att det ej vore lämpligt att drifva sambandet i uppställningen af stafflikonst och konstslöjdsföremål för långt, och anförde exempel, som bekräftade denna hans uppfattning.

Efter lunchen refererade docenten Oscar Almgren licentiat K. E. Sahlströms *Stenåldersundersökningar i Västergötland*.

Riksantikvariern Oscar Montelius tog sedan ordet för att belysa förhållandena i *Västergötland under folkvandringstiden*. Den stora germanska folkvandringen omfattade folk från germanskt område, ej blott norra Tyskland utan ock den skandinaviska Norden, hvilka alla lockats mot söder af hvad som stod att vinna inom det romerska rikets gränser. Eftersom fornsakerna i norra Tyskland mellan åren 200—500 ändra karaktär, har ett nytt folk, venderna, intagit det område, som affolkades; de tala sedan länge tyska. En liknande utvandring har ägt rum från Danmark och södra Sverige, och fornsakerna härstädes från nämnda tid visa ett starkt romerskt inflytande. En svit viktiga fynd förevisades som ljusbilder för att styrka detta. Särskildt erinrade talaren om den mängd guldsaker från denna period, som funnits i Västergötlands jord. En del af dessa voro importgoods, andra åter sådana, som omarbetats i Norden. Bland de senare märkas de praktfulla halsringarna och guldrakteater. Vid Sköfde hade ju också för några år sedan funnits råmaterial, guldtackor och enkla ringar af guld, tillsammans vägande ej mindre än 7,100 gram. Bland landskapen i Norden vore Västergötland ovanligt rikt på guldfynd, och liksom på andra håll är särskildt 400-talet det sekel, från hvilket de flesta föremålen härstamma. Guldrikedomen här i Norden vid denna tidpunkt får sin förklaring, om man studerar förhållandena vid det östromerska rikets nordgräns. Goterna trängde fram mot denna, och som romarna voro militäriskt underlägsna, friköpte de sig genom stora tributer till nordborna. Tributerna erlades i guld. En del af detta guld sändes till hem-

bygden. En och annan krigare vände väl själf också hem och hade sin andel af guldmediet med sig. Sedan gömdes mycket i jorden, och nu kommer under årens lopp en bråkdel af guldsakerna åter upp i dagen.

Rektor S. Welin lämnade därpå ett kort meddelande om af honom nyligen gjorda fynd af gamla smältugnar och slagg vid Våknebacken i trakten af Herrljunga. Troligen härstammade fynden från järnåldern, då man ur ett svagt järnhålligt lager af al (ett slags sandsten) från Borrebergsslätt möjligen kunnat få fram till vapensmide lämpligt järn. Om så kunnat ske vore fyndet af särskildt intresse, då inom Västergötland i öfrigt saknas järnfyndigheter.

Efter föredragen kom turen till besök i museet och å silfverutställningen. Som fornminnesföreningens samlingar numer äro mycket omfattande, ha de fått lof att inrymmas på flera håll. En våning i Badhuset och den stora vinden ofvanpå denna inrymma en del, en annan del — särskildt de skrymmande kyrkliga föremålen — förvaras på vinden till den nya folkskolebyggnaden. Lektor F. Ödberg demonstrerade samlingarna.

På eftermiddagen anträdde mötesdeltagarna och ett antal intresserade en färd till *Varnhems* klosterkyrka vid Billings fot. Kyrkan besågs under ledning af dr Sune Ambrosiani. Byggnadshistorien skildrades på grundvalen af de senaste af professor S. Curman gjorda undersökningarna. Inredningen är i det stora hela från Magnus Gabriel de la Gardies tid. Rörande kungagrafvarna hänvisades till fröken S. Leijonhufvuds undersökning i Fornvännen 1910. På aftonen hade lektor Ödberg älskvärdheten se museimännen på supé och samkväm hemma hos sig.

Fredagen den 13 juni kl. 10 f. m. fortsattes förhandlingarna. Kand. Ernst Fischer redogjorde för arkitekt Anders Rolands och egna undersökningar rörande *Västergötlands äldsta kyrkor*.

Man kunde indela de äldsta västgötakyrkorna i fyra grupper efter socklarnas utseende samt materialets storlek och behandling. Den äldsta gruppen, hvilken innefattar kyrkor, som äro att hänföra till 1000-talets senare hälft, omfattar Skalunda och Häggesleds kyrkor samt det äldsta partiet af Gösslunda kyrka, samtliga i Kållands härad. Vidare Husaby med undantag af tornet, hvars ålder går ännu längre tillbaka. Karaktäristiskt för denna grupp af kyrkor är, att stenarna ligga i jämna, lika höga skift (omkring 17 cm. höga). Sockeln är skråkantad med litet språng.

Den andra gruppens kyrkor datera sig från 1100-talets förra hälft. Hit höra Gösslunda kyrka under dess andra byggnadsperiod jämte Söne och Forshems kyrkor. Stenarna ligga fortfarande jämna i lika höga skift, men formatet är större. Den skråkantade sockeln har större språng. En kyrka, som ligger mellan dessa båda perioder, är Marum, hvilken är uppförd med sten i

litet format, men har sockel med stort språng. De tvänne älsta nu nämnda grupperna ha portal i väster och i långhusets södra vägg, nära västra gafveln.

Grupp III med kyrkor från 1100-talets midt innefattar Skälfvums kyrka i Kinnefjärdings härad samt Rackeby kyrka och Maria Kapell i Kållands härad m. fl. Utmärkande drag äro, att stenarna ligga oregelbundet, ej i jämna skift, och att de växla i storlek. Sockeln har samma utseende som föregående grupp. Den fjärde gruppens kyrkor tillhöra senare hälften af 1100-talet. Talaren förde hit Strö och Sunnersbergs kyrkor i Kållands härad samt Ova i Kinnefjärdings härad. Stenarna ligga ej i jämna skift utan oregelbundet. Murarna sakna sockel. — Föredraget illustrerades af skioptikonbilder, som visade detaljer på murverket, insatta sténar med figurer i relief från mycket tidig medeltid och portaler af olika typer, hvilka samtliga bidraga till kyrkornas datering.

Med anledning af Fischers datering af de älsta kyrkorna erinrade doktor Ambrosiani om, att i biskopslängden i Västgötalagen fanns en uppgift, att biskop Stenfinn var den förste biskopen, som fick Skarastiftet fullt organiseradt. Detta kunde ej innebära något annat än att kristendomen då blifvit genomförd i landskapet. Det första man i och för detta haft att ordna vore gudstjänstlokaler för församlingarna. Hur fort dessa måste vara anskaffade, framgår t. ex. af ett stadgande i den norska Frostatingslagen (från början af 1000-talet), däri det fordras, att kyrkorna — om de uppföras af trä — skola vara färdiga inom ett år, om af sten var ej någon bestämd tidsgräns fastslagen. När nu biskop Stenfinn lefde före år 1050 i Skara, kunde man lugnt hänföra de älsta stenkyrkornas uppförande i Västergötland till 1000-talets midt.

Som en utflykt till *Leckö* ej kunnat medtagas å programmet, ville man dock för de utsocknes gästernas skull förevisa en del ljusbilder från detta slott, landskapets märkligaste äldre profanbyggnad. Doktor Ambrosiani kommenterade dessa med en kort redogörelse för slottets historia. Dessa upplysningar kompletterades sedan ytterligare af intendenten Romdahl. I anslutning till föredraget om *Leckö* framlade lektor Ödberg ett förslag om uttalande till protokollet från museimannaföreningens sida om önskvärdheten af, att detta i så många hänseenden minnesrika och betydelsefulla slott — vare sig genom statens försorg eller på frivillighetens väg — måtte komma i åtnjutande af en tillfyllestgörande konservering. Förslaget antogs enhälligt.

Efter lunchen talade docenten Sven Lampa öfver *Det västgötska bylifvet, några synpunkter på dess upprinnelse och utveckling*.

Efter att ha betonat, att en uråldrig, skarpt markerad skillnad har bestått mellan svearnas och götarnas stamområden, gaf talaren några synpunkter på det älsta bebyggandet af landskapet. En bebyggelse af landet

sker genom byar eller enstaka gårdar. Bördiga trakter äro bybebyggda, medan de enstaka gårdarna tillhöra bergiga trakter. Hela Västergötland behärskas af bybebyggelsens form. Endast i några skogspartier af provinsen är ej bebyggelsen genom byar öfvervägande. Så är förhållandet i Tivedstrakten, de skogiga delarna af Kinne härad, Billingstrakten på sina håll samt en vidsträckt terräng utefter Vättern i Kåkind och Vartofta härad. Arkeologiska och kulturhistoriska fakta peka hän på, att vissa bygder haft en permanent bebyggelse alltsen den senare stenåldern. Genom byarnas namn har man sökt bestämma deras ålder. Uråldriga namn äro på -lev, -lösa (= äng), -ene, -hem (= bygd, exempelvis Bolum), -stad, -sta (= boplatz). Namn på -ene äro särskildt koncentrerade i Kullings och Götene härad.

Att de stora byarna ursprungligen tagits i besittning af en stam eller släkt kan ej betvivlas. I våra medeltida lagar kan man se släktkänslans styrka. Landskapslagarna ge oss också en mängd upplysningar om bylifvet under den äldre medeltiden. Det faktiska källmaterialet, som utgöres af gamla bykartor och byhandlingar, är dock tyvärr ännu blott ofullständigt undersökt.

Bylifvet hade säkerligen någon sorts sammanhang med städernas gillen, och bylifvets organisation var reglerad efter förebild af dem. Bystämmor, byåldermän, viten och likartade bestämmelser i en mängd olika ting ha sålunda sina motsvarigheter inom gillena.

Våra tidigaste bykartor äro från 1600-talet. De ge oss goda underrättelser om jordens fördelning och de ursprungliga förhållandena i fråga om skifte. Solskiftet — medeltidens stora jordreform — är ännu ej utredd. I västgöotalagen nämnes den ej. Fördelningen skedde efter väderstrecken — däraf namnet. De största byarna voro i allmänhet i senare tid enskiftade, dock ej alla; de mindre voro det ytterst sällan. I Fåleberg, Vadsbo härad, ägde solskiftet bestånd ända till 1897.

En utförlig redogörelse lämnades så för de olika typer af byggnader, som funnits och finnas i Västergötland. Talaren berörde också den gamla kläde- dräkten, hvarefter han också omnämnde de fint träffade berättelser och skildringar ur västgöotalifvet, som ha Johan Sundblad till författare.

Som epilog gaf han en bild af en gammal västgötaby. Det hela var en synnerligen hopgyttrad anläggning med låga torftäckta hus. Allt var grått i grått. Inägorna lågo spridda på olika håll och trånga förhållanden rådde. Bondbefolkningen älskade dock sin gamla by och lefde där i glädje både vid det dagliga arbetet och i festliga stunder.

Doktor O. Lundberg höll omedelbart därefter föredrag om *Hednisk gudakult i det gamla Västergötland*. Inledningsvis lämnades en öfversikt af de västgötska ortnamn, som utgöra minnen af hednisk gudakult. Genom sina första sammansättningsled vittna de om här dyrkade gudar och gudinnor

alltifrån Odin, Tor och Frö till en hittills okänd västgötsk lokalgudomlighet vid namn *Lin*. Hennes namn ingår i sockennamnet Lindärfva (1344 Linnerui). Med all sannolikhet bör detta namn sammanhållas med fornisländska Hlín, bland annat binamn på Frigga. Om kulten kunna ortnamnens senare led ge oss vissa upplysningar. Enligt Tacitus ägde Nerthuskulten karaktär af ett festtåg. Dess utgångspunkt var en lund. Härmed sammanställdes de med namn på gudomligheter sammansatta ortnamnen på -lund och -lunda. Till sist badades gudinnan under hemlighetsfulla ceremonier uti en undangömd sjö. Af detta moment äga vi minnen i motsvarande ortnamn på -ö, -sund, -sjö o. s. v.

Från hednisk tid äga vi vittnesbörd om heliga forsar, till hvilka man offrade bland annat ädla metaller och dyrbarheter, ett sidostycke i större stil till den i källan offrade slanten. Med stöd af en episod i Egils saga tolkades det isländska namnet Gullfors såsom forsen, där man offrat »gull». Då vi vid Trollhättefallet — det gamla Gaut, som språkligt nära sammanhör med namnet på (väst-) götarna (= de vid Gaut, Trollhättan, boende — enligt Noreen) — anträffa namnen *Gullön*, *Gullöfallet* och *Gullströmmen* kan man äfven i dessa namn se antydningar om, att Trollhättan ägt betydelse som kultplats.

Föredraget kommer i sin helhet att tryckas i tidskriften »Namn och bygd».

Efter föredraget samlades mötesdeltagarna i *Skara domkyrka*, hvars byggnadshistoria demonstrerades af dr Axel Romdahl. Äldre afbildningar och fotografier belyste föredraget.

Klockan 7 e. m. möttes man åter mangrant. Lektor F. Ödberg tjänstgjorde som ciceron genom resterna af det gamla franciskanerklostret, numer kalladt Brogården. Så besöktes platsen för den påtänkta *nybyggnaden för Skara Museum* i Stadsträdgården. Därefter ställdes kosan genom staden, fortfarande under lektor Ödbergs intresseväckande ledning till *Bröbacka*. Där synes för närvarande ej mera än en hög, trädbevuxen kulle, omgifven af dubbla grafvar. Mellan dessa senare finnes en bred vall. På senare år ha utanverken skadats genom bangårdens utvidgande.

På Stadshotellet gifvo sedan medlemmar af Skara samhälle en talrikt besökt supé för museimannaföreningen. Många såväl allvarliga som skämtsamma tal växlades, och samkvämet fortsatte till in på småtimmarna.

Lördagen den 14 juni. Enligt vid dessa möten vedertaget bruk är en hel dag anslagen åt en gemensam utflykt till några märkligare kulturorter i grannskapet af mötesstaden. På detta vis få mötesdeltagarna komplettera sin kunskap från stadens museer och förhandlingarna med personliga iakttagelser ute i bygden. Färdens mål var denna gång Råbäck på Kinnekulle. Första haltpunkt var grefve G. Sparres ägendom *Mariedal*. Slottet är uppfördt för

Magnus Gabriel de la Gardie af Nikodemus Tessin år 1666. Af dess gamla inredning märkes framför allt utmärkta stucktak i ett stort antal rum. År 1888 har slottet undergått en omfattande restaurering. Konstsamlingarna därstädes — framför allt de många släktporträtten från 1500-talets slut alltintill våra dagar — besågos under grefve Sparres personliga ciceronskap.

Från Mariedal gick färden till gårdens sockenkyrka *Ova*, som nu stod under reparation. Under denna hade emellertid anträffats tvänne stora sandstenar, täckhällar till tumbor liknande dem, som finnas å de berömda grafvarna vid Husaby kyrka. Nästa hållplats var den för sina stensniderier sedan gammalt bekanta *Skälfvum* kyrka. I båda dessa kyrkor påpekade kand. Ernst Fischer i korta drag deras plats inom provinsens sandstensarkitektur.

Efter en i det gröna anordnad lunch hos komminister Linderholm i Skälfvum besöktes *hällristningarna å Flyhof* nära Husaby. Riksantikvariern Montelius erinrade om denna sorts fornminnens karaktär och ålder samt uppehöll sig särskildt vid de emblem med kultbetydelse, som funnos bland dessa hällristningar. På grund af en inhuggen yxas form var det tydligt, att dessa hällristningar tillhöra den tidigaste bronsåldern.

Så kommo vi fram till *Husaby* kyrka. Arkitekten K. A. Berlin lämnade en redogörelse för kyrkans byggnadshistoria, och riksantikvariern Montelius gaf med anledning af korsens former å gafvelstenarna till de båda tumbagrafvarna en kort exposé af *korsets utveckling som religiös symbol*.

I strålände väder och med en vidsträckt utsikt öfver Väneren gick sedan åkturen längs Kinnekulles västra sida upp till Råbäck. Efter en middag i kordialaste stämning upplöstes omsider mötet. Främst hyllades lektor Ödberg, som under mötet burit dagens tunga och nu återvände till Skara.

En energisk grupp öfvernattade emellertid i Råbäck för att följande morgon i strålände väder korsa fjärden till *Leckö*, slottet med minnen så väl från de katolska biskoparnas i Skara tid som från Magnus Gabriel de la Gardies glansdagar.

Vid mötet förelåg i tryck *Storegården i Rackeby* af Sune Ambrosiani och Anders Roland, första häftet i B-serien af den under redaktion af Sven Lampa utgifna skriftserien *Västergötland*. Vidare anmäldes att inom kort vore att vänta första häftet af *Kållands härads kyrkor*, bearbetade af Ernst Fischer och Anders Roland. Därmed göres början till serien af Västgöta-kyrkor i publikationen *Sveriges kyrkor*.

Några af föredragshållarna ha själfva refererat sina föredrag.

Samfundet för Nordiska Museets främjande.

I hufvudstaden bosatt stiftande ledamots årsafgift är *sju* kronor. Utom hufvudstaden bosatt ledamot erlägger en årsafgift af *fem* kronor.

Enligt § 6 i samfundets stadgar är emellertid den, som i stället för den årliga ledamotsafgiften på en gång erlägger minst ett hundra kronor, att anse såsom ständig ledamot och sedan befriad från alla afgifter.

Ledamot såväl stiftande som ständig erhåller årligen ett årskort till Nordiska Museets samtliga afdelningar för sig personligen eller för en medlem af sin familj, hvilkens namn i sådant fall torde uppgifvas. Tidskriften »Fataburen» utdelas till medlemmar bosatta utom Stockholm. Därstädes boende kunna erhålla densamma till halfva boklädspriset genom museets expedition å Skansen.

Dessutom äger ledamot rätt att för de närmaste medlemmarna af sin familj (man, hustru, syskon eller barn) erhålla årskort gällande till museets samtliga afdelningar för ett pris af *tre* kronor för hvarje sådan medlem. Årskort till Museet å Lejonslätten kosta eljest 5 kr. för vuxna, 3 kr. för barn och till Skansen 6 kr. för vuxna, 4 kr. för barn.

På det stiftande ledamot ej må hafva besvär med årsafgiftens insändande, upptages densamma utom Stockholm genom postförskott samt i Stockholm efter midten af januari genom bud. De i Stockholm bosatta medlemmar, som så önska, kunna dock fr. o. m. den 15 dec. till midten af jan. å museets expedition å Skansen utlösa sina årskort.

Bref och meddelanden torde ställas till Sekreteraren i Samfundet för Nordiska Museets främjande, adress Nordiska Museet, Stockholm 14. Allm. Telefon 4. Riks Telefon 3 98.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm 14. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften om tillsammans minst 256 sidor årligen och åtföljes dessutom af en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 5 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån af tillgång för 2 kr. Till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm, utdelas tidskriften gratis. I hufvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halfva boklädspriset vid rekvisition genom museets expedition å Skansen.

Pärmar, afsedda för Fataburens olika årgångar, af blått linne samt till ett pris af 1 kr. för årg., finnas efter rekvisition att tillgå hos K. hofbokbindaren GUSTAF HEDBERG, Regeringsgatan 28 A, Stockholm C.

NYTT:

BILDER AF UTSTÄLLDA FÖREMÅL I NORDISKA MUSEET. Pris 1 kr. 50 öre. Direkt från Nordiska Museet eller genom bokhandeln.

MÖBLER I AFDELNINGEN FÖR DE HÖGRE STÅNDEN. 100 plancher, däraf 16 i färg. Med text af G. Upmark. H. 1 och 2. Pris 7 kr. per häfte. P. A. Norstedt & Söners förlag. Genom bokhandeln.